

„Nem tartozom azok közé, kik büszke önhittségben
e hon határain túl tekinteni nem akarnak, s a más
nemzetek példájára való hivatkozást utánczási
viszketegségnek nevezik.” (Eötvös József)¹

A SVÁJCI FÖDERALIZMUS ÉRTELME- ZÉSEI A MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN A 19. SZÁZAD KÖZEPÉN

GYARMATI ENIKŐ

Kulcsszavak: föderalizmus mint eszme, multietnikus állam, szövetségi állam, többnyelvűség, nemzetiségi egyenjogúsítás, nemzetiségi törvényjavaslat, Pannóniai Svájc, Foederált Hunnia, Dunai Egyesült Allamok, Dunai Szövetség.

Az 1950-es évektől kezdve a német nyelvű történeti szakirodalomban² egyre több olyan szakmunka jelent meg, amely Svájcot mint európai modellt vizsgálta. Mindez Magyarországon tudomásom szerint csupán korlátozott visszhangot

¹ Eötvös 1846-ban megfogalmazott gondolatát legutóbb Szegedy–Maszák Mihály idézte az MTA 2013. május 6-án tartott 184. közgyűlésén.

² Lüthy, Herbert: Die Schweiz als Antithese. In: *Uő*: Nach dem Untergang des Abendlandes. Zeitkritische Essays. Köln–Berlin 1964. 422–451. Rougement, Denis: Die Schweiz – Modell Europas. Der schweizerische Bund als Vorbild für eine europäische Föderation. Molden, Wien 1965. 66–83. Bonjour, Edgar: Gibt es noch einen Sonderfall Schweiz? In: *Uő*: Die Schweiz und Europa. Ausgewählte Reden und Aufsätze 1–9. Band 7. 1981. 369–381. Porebski, Czesław: Die Schweiz als Modell für Ostmitteleuropa. In: Nation, Ethnizität und Staat im Mitteleuropa. Altermatt, Urs (hg.) (Buchreihe des Institutes für den Donauraum und Mitteleuropa Bd. 4.) Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar 1996. 133–138. Altermatt, Urs: Die mehrsprachige Schweiz – Modell für Europa? In: Schweiz und Österreich. Eine Nachbarschaft in Mitteleuropa. Altermatt, Urs – Brix, Emil (hg.) Wien 1995. 39–49. Morawiec, Malgorzata: Die Schweiz als europäisches Integrationsmodell in den deutschsprachigen Föderationsplänen der Moderne. In: Option Europa. Deutsche, polnische und ungarische Europapläne des 19. und 20. Jahrhunderts. Bd. 1.: Essays. Bd. 2.: Regesten. Bd.: 3.: Texte. Borodziej, Włodzimierz – Duchhardt, Heinz – Morawiec, Malgorzata – Romsics, Ignác (hg.) Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2005. 167–187.

váltott ki. Számos svájci történész vallotta és vallja azt az elmúlt húsz-harminc év során, hogy a második világháborút követő európai integrációs folyamatok párhuzamokat mutatnak fel a 19. századi Svájc föderális átalakulásának eseményeivel és jellegzetességeivel.³ A tartós békerend biztosításának, a multietnikus társadalom megteremtésének céljai, az integrációs folyamatok hosszú evolúciós jellege, az általános jólét és egy egységes gazdasági tér kialakítása, a szupranacionális jogharmonizáció és az egységes európai polgárjog létrehozásának igénye, a közös politikai intézmények kiépítése valamint a demokrácia intézményrendszerének fokozatos fejlesztése mind-mind olyan szempontok, tényezők, amelyek a svájci–európai uniós történelmi párhuzamok figyelembe vételének szükségessége mellett érvelnek.⁴ Úgy vélem, hogy ezeknek a svájci történelmi folyamatoknak és tapasztalatoknak az ismerete nem kis haszonnal bírhat a 2004 óta európai uniós tag Magyarország számára az európai integrációs folyamatok funkciójának és hasznának az értelmezésében.

Témaválasztásomban a személyes élmények és benyomások is szerephez jutottak. 1995–1999 közötti négy éves svájci tartózkodásom lehetővé tette számomra a Johann Kaspar Bluntschli⁵ által fogalmilag oly kiválóan megalkotott

³ *Schindler, Dietrich*: Der Zusammenschluss der Schweiz zum Bundesstaat und die Eingung Europas. In: Europa – Besinnung und Hoffnung. Schweizerisches Institut für Auslandsforschung (hg.). Zürich 1957. 203–219. *Kreis, Georg*: Nach der schweizerischen jetzt die europäische Integration. Zur Idee der schweizerischen Modellhaftigkeit. In: Beitritt der Schweiz zur Europäischen Union. Brennpunkte und Auswirkungen. Cottier, Thomas–Kopše R., Alwin (hg.). Zürich 1998. 189–212. *Linder, Wolf*: Europäisierung der Schweiz – Verschweizerung der EU? (Konstanzer Universitätsreden) Universitätsverlag, Konstanz 2000. 20.

⁴ *Altermatt, Urs*: Die Schweiz in Europa. Antithese, Modell oder Biotop? Huber, Frauenfeld 2011. 36–40.

⁵ Johann Kaspar Bluntschli (1808–1881) svájci államjogász, zürichi patríciusként a zürichi városi nagytanács tagja 1837-től. Részt vett a zürichi magánjogi kódex kidolgozásában, ami 1853-ban lépett életbe. 1848-tól Münchenben jogászprofesszor. Tagja a német vámparlamentnek, a Német Protestáns Egyesület alapító tagja. Fontosabb jogi munkái: 1849–1852 a svájci szövetségi jog történetéről, 1857–1869 német államjogi szótár egyes szócikkeinek kidolgozója. Ezzel kapcsolatos levelezését Bluntschli és Eötvös József között Deák Ágnes közölte: *Deák Ágnes*: Eötvös József és Johann Kaspar Bluntschli levélváltása 1856–1867. In: Irodalomtörténeti Közlemények 95. (1991) 5–6. szám 654–657. 1857-ben az általános államjog történetéről, 1881-ben az újkori államtudományok történetéről értekezett. Hátrahagyott önéletírása szerint 1862-ben járt Magyarországon. Organikus államfilozófiájáról, föderalizmus-elméletéről: *Dreyer, Michael*: Föderalismus als ordnungspolitisches und normatives Prinzip. Das föderative Denken der Deutschen im 19. Jahrhundert. In: Europäische Hochschulschriften Frankfurt/Main–Bern–New York 1987. XII. 143–155.

„interkantonális nemzetiség”⁶ a svájci nemzet történelmi tapasztalatainak, mentalitásbeli, kulturális és politikai életének helyszínen történő megismerését. Utolni szeretnék témavezetőm Dr. Szarka Lászlóval folytatott konzultációk és az általa írott tanulmányok hasonló felvetéseire.⁷ Tanulmányom hozzájárulás kíván lenni a magyarországi föderalizmus témáját elmélyítő kutatásokhoz, amelyhez a szervezeti keretet és háttérét az Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskolája biztosítja.

Elemzésem fókuszában két olyan elképzelés vizsgálata áll, amelyek a magyarországi nemzetiségi kérdéskör 1860-as években elképzelt lehetséges megoldásainak felvázolásakor több-kevesebb átgondoltsággal a svájci történeti mintákat emelték be megoldási javaslataikba. Mihailo Polit–Desančić ötrészes cikkso-rozata a „pannóniai Svájc”-ról 1861-ben az Ost und West hasábjain jelent meg.⁸ Gróf Károlyi Ede Foederált Hunnia vagy a nemzetek egyesülése című röpirát-nak első kiadása 1860-ban látott napvilágot.⁹ Ennek a két elképzelésnek az is-mertetése előtt bevezetésként érinteni kívánom a Svájc modellszerűségéről alko-tott európai nézeteket. Szeretném továbbá érzékeltetni azt is, hol és miként ra-gadható meg ez a modellszerep, bevonva a magyar reformkor politikusainak hivatkozott mintáit. A magyar történeti narratívában Svájcról megfogalmazott és megjelenített értékeléseket sem mellőzöm munkámból. A bevezetés lezárásaként pedig azt a korabeli tudásanyagot mutatom be, amellyel a 19. század közepén a reformkori magyar utazók által Svájc politikai rendszeréről leírt élményei és más korabeli beszámoló alapján a magyar közvélemény erre fogékony része szert tehetett.

⁶ E fogalomhoz hasonlóan alkotja meg a „nemzetközi nemzetiség” fogalmát az 1878-ban svájci minta alapján elképzelt európai államközösségről szóló művében. *Rougement, de D.: Die Schweiz – Modell Europas* i. m. 81.

⁷ Svájc és föderalizmus, föderációk és konföderációk témájában készült tanulmányai: František Palacký 1848–49. évi föderációs tervei. In: František Palacký kétszáz éve (1798–1998). Fried István (szerk.) Szeged 1998. 47–58. A föderalizmus alternatívája a régi Magyarországon. In: Uő: Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában. Ister Kiadó, Bp. 1998. 17–32. Keleti-Svájc – Illúzió vagy utópia? A Károlyi-kormány nemzetiségi minisztériumának működése. In: Trianon. Zeidler Miklós (szerk.) Osiris Kiadó, Bp. 2003. 755–764. A helvét modell alternatívája és kudarca 1918 őszén. Adatok, szempontok a Károlyi-kormány nemzetiségi politikájának működéséhez. In: Kisebbségkutatás (2008) 2. 233–247.

⁸ *Haselsteiner, Horst: Eidgenössisches Modell für Pannonien: ein serbisches Konzept zur Nationalitätenfrage in Ungarn.* In: Brennpunkt Mitteleuropa. Festschrift für Helmut Rumpler zum 65. Geburtstag. Burz, Ulfried – Derndarsky, Michael – Drobesh, Werner (hg.) Verlag Carinthia, Klagenfurt 2000. 431–438.

⁹ *Károlyi Ede: Foederált Hunnia vagy a nemzetek egyesülése.* Werfer Károly, Kassa 1860. 19 lap terjedelemben

A svájci föderalizmus mint modell és antitézis Közép-Európában

Általában elmondható, hogy Svájc modellként az európai szövetségi koncepciókban az Amerikai Egyesült Államokhoz képest kisebb figyelmet kap, ami mögött magyarázatként olyan indokokat szokás felhozni, miszerint a svájci szövetségi állam nagyobb politikai megrázkódtatás nélkül, megismételhetetlenül sajátos viszonyok között jött létre, s benne részben az amerikai impulzusok egyik európai megvalósulását látják. Mások Svájc méreteire utalva azt hangsúlyozzák, hogy kis kiterjedésű, speciális földrajzi, politikai helyzetben kialakult szövetségi államról van szó. A kialakulás körülményeit természetesen többféleképpen lehet interpretálni: egy neves német történész szerint a svájci szövetségi állam létrehozása az első olyan sikeres próbálkozás európai földön, amely az amerikai államépítés tapasztalatait közvetíti.¹⁰ Mások arra hívják fel a figyelmet, hogy a kétkamarás rendszert leszámítva az USA példája elhanyagolható és még ez esetben sem beszélhetünk azonosságról, mivel a két kamara egymás közötti kapcsolatrendszere különböző, a svájci kamarák egymásnak mellérendelten működnek, sőt a szövetségi tanácsosok megválasztásakor közös üléseket is tartanak.¹¹

Mindazonáltal a svájci modellfunkció a közép-európai államreform-elgondolások és tervek számára elvitathatatlan. Ebben jelentős szerepe volt annak a ténynek, hogy 1848-ban az első heterogén szövetségi állam jött létre a monarchikus Európában köztársasági kormányzat alatt.¹² Általában a svájci föderalizmus leírásánál modellértékkel bírnak az egyenrangú nemzeti nyelvek, a szövetségi gyűlés intézménye, a gazdasági tényezők hangsúlya a föderális államstruktúrában, a szövetségi tanács és szövetségi bíróság intézményei, valamint a népszavazási kezdeményezés állampolgári joga. Maga a svájci „különút” már a 19. században felkeltette az európai gondolkodók figyelmét, 1848 után elsősorban az egységesülő Németországban, illetve a sokak által átalakítani kívánt Habsburg Monarchiában érdeklődtek a köztársasági államforma, a demokratikus jogok, a föderalizmus és a semleges külpolitika korabeli európai politikai tapasztalatoktól eltérő jellegzetességei iránt. A 19. század eleje óta Svájc a többnyelvű-

¹⁰ *Deuerlein, Ernst*: Föderalismus: die historischen und philosophischen Grundlagen des föderativen Prinzips. List, München 1972. 100.

¹¹ *Kölz, Alfred*: Neuere schweizerische Verfassungsgeschichte. Ihre Grundlinien in Bund und Kantonen seit 1848. Stämpfli Verlag, Bern 2004. A modern állameszmék atlanti körforgásáról 935.

¹² *Richter, Emanuel*: Leitbilder des europäischen Föderalismus. Die Entwicklungsgeschichte der Idee eines europäischen Bundesstaats bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts. UnD. 1983 Rheinische Friedrich-Wilhelms Universität, Bonn 1983. 339. Svájcra 175–182.

ség rendezőelvével élesen szemben állt az egynyelvű vagy a domináns nyelvet államnyelvi státuszba emelt európai államokkal.¹³

A svájci modellfunkció értékelése bár csak utalásszerűen, de a magyar történetírásban is megragadható a kantonális autonómia, nemzeti egyenjogúsítás, többnyelvűség szempontjai mentén. Az 1861. évi nemzetiségi kongresszusok önkormányzati igényeinek értékelésekor Kemény G. Gábor úgy fogalmaz, hogy a magyarországi viszonyokra nem alkalmazható svájci példa kivételével Európában sem területi, sem kulturális autonómia nem létezett.¹⁴ Svájc kantonális rendszerét inkább egyedi specifikumként mint modellként értelmezi Deák Ágnes is utalva arra, hogy a magyar egyenjogúsítási programhoz nem álltak rendelkezésre nyugat-európai minták.¹⁵ Diószegi István értékelése szerint a Svájc által az Egyesült Államok alkotmányából adoptált föderatív struktúrának az volt a különlegessége, hogy nemzeti tekintetben heterogén történeti, politikai egységeket foglalt magába és a disztributív nemzetiségi politika elismerte ezen egységek különállását.¹⁶ Spira György szerint Svájc után Magyarország a második ország, amelyik népei számára — az 1849. évi júliusi szegedi országgyűlési határozatban — szabad nemzeti fejlődést kívánt biztosítani a 19. század közepén. A beszélt nyelvek községi és megyei szinten hivatalos nyelvként történő elfogadásával a további „kantonális fejlődés” lehetősége is megalapozódott.¹⁷

A magyar reformkor alkotmányos, gazdasági és társadalmi reformterveinek és átalakítási koncepcióinak korától kezdve Nyugat-Európa történeti tapasztalatai érvek és ellenérvek sorát nyújtják a magyar országgyűlési vitákban és a publicisztikában. A reformkori országgyűlésen politizáló liberális és centralista képviselők elsősorban francia gondolkodókra és francia mintákra hivatkoztak a törvényhozási, intézményi és igazságszolgáltatási javaslataikban. Szalay László 1845. július 18-án a Pesti Hírlapban megjelent *Tévedések* című cikkében amiatt kritizálta a magyar politikai elitet, hogy a német sajtó hatására inkább az angol

¹³ *Altermatt, U.*: Die Schweiz in Europa i. m. 121–134.

¹⁴ *Kemény G. Gábor*: A magyar nemzetiségi kérdés története I. rész A nemzetiségi kérdés a törvények és tervezetek tükrében 1790–1918. (Documenta Danubiana Értekezések a Dunai és a Nemzetközi Jogi Kérdések köréből 1.) Gergely R. Rt., Bp. 1946. 62.

¹⁵ *Deák Ágnes*: „Nemzeti egyenjogúsítás”. Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849–1860. Osiris Kiadó, Bp. 2000. 11.

¹⁶ *Diószegi István*: Üllő és kalapács. Nemzetiségi politika Európában a XIX. században. Magyarságkutató Intézet, Bp. 1991. 22. és 35.

¹⁷ Erre hivatkozik: *Gergely András*: Ungarische Föderationsprojekte während der Reformära und der Revolution. In: Friedenssicherung in Südosteuropa. Föderationsprojekte und Allianzen seit dem Beginn der nationalen Eigenstaatlichkeit. Erns Habermann zum 80. Geburtstag. Bernath, Mathias – Nehring, Karl (hg.) (Südosteuropa-Studien Heft 34.) Hieronymus Verlag, München 1985. 40.

modellt csodálja, holott a francia jobb.¹⁸ Kutatásaimmal többek között ahhoz is hozzá szeretnék járulni, hogy a nyugat-európai modellekkel és ellenpéldákkal érvelő magyar politikai diskurzusból, — egy későbbi munkában a korabeli magyarországi publicisztikából — kiemellem a svájci politikai rendszerrel kapcsolatos magyar és nem magyar mintákat és antitéziseket, ezzel is hozzájárulva a föderalizmusról alkotott magyarországi interpretációk sokszínűségének érzékeltetéséhez.

Ami a reformkor nemzedékének Svájc politikai rendszeréről alkotott benyomásait illeti, egyes tagjai személyes megtapasztalói az európai nagy változásoknak, hiszen az 1830-as évektől lazuló utazási kötöttségek megteremtették a lehetőségét a több hónapos európai körutaknak. Többségük útinapló és jegyzetek formájában a hazatérést követően megosztja élményeit a magyar közvéleménnyel. Szemere Bertalan (1812–1869),¹⁹ Tóth Lőrincz (1814–1903),²⁰ Gorove István (1819–1881),²¹ és Méhes Sámuel (1785–1852)²² azok közé az utazók közé tartoznak, akik nemcsak az angol és francia parlamenti rendszerről és büntetőjogról, a pénz- és földviszonyokról, a német népnevelésről, a porosz utakról, holland hajókról és a svájci turizmusról, hanem Svájc politikai rendszeréről is rögzítették benyomásaikat.²³ Bár köztudott, hogy Szalay László (1813–1864)²⁴ és Eötvös József (1813–1871)²⁵ is bejárták ebben az időben Európa nevezetes

¹⁸ *Kecskeméti Károly*: A magyar liberalizmus 1790–1848. (Eszmetörténeti Könyvtár 10.) Argumentum Kiadó, Bp. 2008. 198.

¹⁹ Utazás külföldön. Válogatás Szemere Bertalan nyugat-európai útinaplójából. Steinert Ágota vál., szerk., utószó. Helikon Kiadó Bp. 1983. 488. Helvéciáról: 399–436.

²⁰ *Tóth Lőrincz*: Úti tárcza. Landerer Heckenast Nyomda, Pest 1844. Schweicz a 4. füzetben

²¹ *Gorove István*: Nyugot. Utazás külföldön. I-II. kötet. Heckenast, Pest 1844. Svájc az első kötetben: 39–144.

²² *Méhes Sámuel*: Úti jegyzetek. Némethon – Holland – Belgium – Schweiz – Tyrol. Református Kollégium nyomdája, Kolozsvár 1847. 258. Svájcról: 139–226.

²³ A romantika korának svájci útiélményeiről általános áttekintést nyújt: *Dezsényi Béla*: Magyarország és Svájc. (Hazánk és a nagyvilág VI.) Teleki Pál Tudományos Intézet, Bp. 1946. 109–122.

²⁴ Szalay László 1840-ben járt Svájcban, meglátásait azonban a Pesti Hírlap szerkesztője ként jegyeztet, de helyi tudósító által szolgáltatott információk alapján készült cikk mentén elemzem. *Szalay László*: A schweitz diéta s a föderatív rendszer. In: *Pesti Hírlap* 1844. július 11. és Publicistai dolgozatok I-II. Heckenast Gusztáv, Pest 1847. 242. Reprint I. 202–206.

²⁵ Eötvös József 1836–1837 folyamán járta végig Európát, Svájcban is megfordult. Tanulmányomban a nemzetiségi kérdéssel foglalkozó munkájának svájci utalásait veszem figyelembe. Eötvös József: A nemzetiségi kérdés. Fábíán Ernő válogatásában, Schlett István bevezetőjével Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár 2011. 226.

helyeit, útinapló részükről nem maradt hátra, helyette jogi és publicisztikai munkáikban fogalmazták meg Svájccal kapcsolatos tapasztalataikat.²⁶ Szalay véleménye szerint a csekély nyomatékú, de az óvilágban egyedülálló kormányformával rendelkező Svájcra azért kell folytonos figyelmet fordítani, „mert láttatni akarjuk az olvasóval, milly eredményei vannak az egység hiányának a státusban, milly gyümölcsei a természeténél fogva mindinkább ernyedő foederalismusnak, a magát státusnak álmódó cantonalis rendszernek.”²⁷

Az erős, szuverén kantonok gyenge közös szövetségéből adódó politikai egység hiánya az 1848 előtti államszövetségi vagyis konföderált Svájc esetében nem ritkán ellenpéldaként kerül értelmezésre a magyar utazók körében.²⁸ Gorove István szerint, aki a municipalitások ellen akar harcolni, az Svájcot ne hozza fel, mivel „végszélekg vitt municipalitási rendszerrel” bír. A gyengének ítélt államszövetség egyetlen szövetségi intézményének, a kantonok konferenciájának²⁹ leírására minden utazó — szinte kivétel nélkül — nagy figyelmet fordít. Szemere, Gorove, Méhes³⁰ mindannyian személyes résztvevői egy-egy kantonális gyűlésnek, ahol nemcsak a vitatott témák részleteibe, hanem a politikai stílusba is betekintést nyernek. Ennek érzékeltetésére idézem Szemere Bertalant leírását: „A karzatról, melybe jegy nélkül mehetni, egypár ülést figyelemmel hallgattam végig, s egynél több szokásban, szabályban ismertem sajátunkra, de itt tökélete-

²⁶ Fenyő István: Szemere Bertalan és a centralisták a reformkorban. In: Századok 146. (2012) 3. szám 509–516. Eötvös naplójegyzeteiből tudható, hogy húsz ív terjedelmű út leírást készített, ez azonban mai tudás szerint nem fellelhető.

²⁷ Szalay L.: A schweitz diéta i. m. 202.

²⁸ Hasonló tapasztalatokról számolt be Alexis Tocqueville 1848. január 15-én kelt Jelentés a svájci demokráciáról című munkájában. A gyűlés döntésképtelen, csak arra tud szorítkozni, amit huszonkét kormány elhatároz. Jól mutatja egy föderális kormány restségét, mindez felerősíti gyengeségeit. Idézi: Kley, Andreas: Verfassungsgeschichte der Neuzeit. Grossbritannien, die USA, Frankreich, Deutschland und die Schweiz. (Stämpfli Skripten zum öffentlichen Recht) Stämpfli, Bern 2008. 224.

²⁹ A Tagsatzung kifejezést modern szóhasználattal szövetségi gyűlésként fordítják, mivel ez teljes mértékben eltér az 1848. évi alkotmány által létrehozott kétkamarás szövetségi gyűléstől, érdemes a kettőt megkülönböztetni az elnevezés terén is. Az egykamarás gyűlés az 1798 óta egyenrangú kantonok által delegált követek gyűlése, melyben minden kanton a lakosság számától függetlenül egy szavazattal bír. A rendi magyar országgyűléshez hasonlóan a követek szigorú írásos követutasítások alapján szavazhatnak, kézfeltartással. A gyűlések helyszíne két évente változik a három főkantonként (Vorort) kinevezett Bern, Zürich és Luzern között. Költségeit a francia sarcokból létrehozott pénztárból fizetik.

³⁰ Szemere Bertalan az 1837. szeptember 15-i luzerni ülésen, Gorove és Tóth az 1842. vagy 1843. július 18-19-i berni gyűlésen, Méhes az 1846. augusztus 6-i zürichi konferencián vett személyesen részt.

sítve, javítva, csak hasznát szedve, nem ártalmaival is küzdve, mint nálunk az eset.”³¹ Szalay László a szabadság politikai garanciáit — a nép vétőjogát, az alkotmány revíziójának lehetőségét, az ellenállás jogát — emelte ki elismeréssel, melyeket azonban utánzásra nem kínált fel.³² A svájci képviseleti rendszert Gorove István illetve kritikával, mégpedig azért, mert a kantononkénti egy szavazati jog nem tükrözi megfelelően a lakosság szám szerinti arányokat és torzulást okoz az érdekképviselésben.³³

A nyelvhasználatról és a politikai stílusról is maradtak fenn gondolatok. Méhes a gyűlés menetének leírásakor nem mulasztotta el megemlíteni, hogy a követek különböző nyelveken beszéltek. A jegyzőkönyveket ennek ellenére németül szerkesztették és az elnök is németül szólította a követeket. Több kanton követi franciául szólaltak fel, amit azért talált különösnek, mert ők is beszéltek a német nyelvet.³⁴ Tóth élményei alapján a tanácskozást nyugalom és visszafogottság jellemezte. „Nem csak hevesebb szenvedély kitöréseit nem hallottam, de alig egy fölemelt, megnyomott szót.”³⁵ Hasonló benyomásokról vallott Szemere Bertalan is: „Egyébiránt itt is megerősödém véleményemben, hogy a német inkább értekező, mint szónok-nép. Teljes csönd s rend uralkodik a házban, miként Pythagoras teremében, csak egy hang szól, a törvényhozók itt fontolgatnak lelkiismeretből, másutt vitáznak kedvből – itt az okot, másutt az elmésséget, itt az igazat, másutt a cáfot látszanak keresni, s nem tapasztaltam, hogy a beszéd fényének a gyökereesség fölálidoztatnék, sem azt, hogy nagy része a követeknek itt is, mint egész Európában, azon hiú hitben élne, hogy ki ékes beszédet tud tartani, az nagy törvényhozó.”³⁶

A polgári konföderált Svájc tehát politikai berendezkedése tekintetében, az egység hiánya miatt antitézis a reformkor magyar jogászai számára. Nemcsak az erős, centralizált államban gondolkodó, az alkotmányos állami különállásra törekvő magyar politikai elit, hanem a svájci szövetségi állam létrehozását célul kitűző liberális és radikális szellemiségű svájci politikusok is az egység hiányából adódó gyengeség érvét hangoztatták. Eötvös József³⁷ később keletkezett munkájában szintén azt hangsúlyozta, hogy a 19. század államai szükségszerűen a nagyobb centralizáció felé törekednek, mert a civilizáció fejlődéséből következő érdekek erősebb védelemre szorulnak. Szerinte az állam elsőrangú érdeke,

³¹ Steinert Á.: i. m. 423.

³² Szalay L.: i. m. 206.

³³ Gorove I.: i. m. 114.

³⁴ Méhes S.: i. m. 209–210.

³⁵ Tóth L.: i. m. 107.

³⁶ Steinert Á.: i. m. 423.

³⁷ Eötvös J.: A nemzetiségi kérdés i. m. 90. Nem mellékes megemlíteni, hogy A nemzetiségi kérdés című munkájában példaként az esetek többségében országsoportokat és nem egy országot említ: Svájc, Belgium, Angolhon.

hogy nagyobb hatalommal bírjon a különböző érdekerők kiegyenlítésében. Mind a jogviszonyok nagyobb biztonsága, mind a nagy állami beruházások kivitelezhetősége csak így biztosítható. Még Svájcnak is, mely „célszerű” helyhatósági rendszerrel bír, követnie kell ezt az irányt. Ami a két ország nemzetiségi összetételét, helyzetét illeti, Eötvös úgy vélte, hogy Svájc, mint nagy tömör tömegekben élő, két-három nemzetiség hazája, nem nyújthat példát a magyarországi nemzetiségi kérdés rendezéséhez, mivel a vegyesen lakó, abszolút többséggel rendelkező nemzetiségek egy tömbbe szervezése az ország új felosztását igényelné. A nemzetiségi fejlődés biztosítására az egyéni szabadságot biztosító politikai jogegyenlőség — Svájchoz hasonlóan — viszont biztosíthatja a békés együttélést és egyetértést.³⁸

Mihailo Polit–Desančić és a „pannóniai Svájc” koncepció

Mielőtt részleteiben rátérnék a Polit–Desančić által a svájci kantonok mintájára elképzelt első átalakítási koncepciójának bemutatására, röviden szeretném ismertetni életútját és a magyar történetírásban fellelhető értékeléseket. Az újvidéki születésű politikus és történész Mihailo Polit–Desančić (1833–1920) egyike a 19–20. század leghosszabb politikai pályafutásával rendelkező nemzetiségi képviselőinek. Az Isztambulból áttelepült vagyonos kereskedő család sarja több, mint ötven évig képviselte a Magyar Királyság területén élő szerb nemzeti politikai törekvéseket. Az 1850-es évek elején kezdte meg Bécsben filozófiai és jogi tanulmányait, itt kötött barátságot Svetozar Miletić-csel, aki magát „szerb Kosuthként” nevezte, és akivel a szerb nemzeti liberális mozgalom meghatározó szereplőivé váltak az 1860-as években alapított Szerb Nemzeti Liberális Párt élén. A párizsi államjogi tanulmányokat követően Polit 1861-ben szerezte meg jogászdoktori címét Bécsben és ezt követően kezdi meg pályafutását a horvát udvari kancellárián és válik a horvát tartományi gyűlés képviselőjévé 1861 és 1868 között. 1868-ban települt vissza Újvidékre, ekkor csatlakozik a Szerb Nemzeti Liberális Párthoz. A magyar képviselőház tagjává 1872-ben választják, 1920-ig a szerb nemzetiségi politika befolyásos reprezentánsa marad.³⁹

³⁸ Uo. 86., 113., 158.

³⁹ Mind életrajzi, mind politikai tevékenységére a legújabb szakirodalom: *Mikavica, Dejan*: Mihailo Polit Desančić Voća srpskih liberala i austrougarskoj. Stylos Filozofskij Fakultet Novi Sad, 2007. 467. továbbá Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950 Bd. 8. 177. www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_P/Polit-Desancic_Mihailo_1833_1920.xml. valamint politikai tevékenységét képviselőházi beszédeinek idézésével elemzi: *Mikó Imre*: Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Tanulmány a magyar közjog és politikai történet köréből. Minerva, Kolozsvár 1944. Reprint Optimum Kiadó, 1990. 249., 258., 432–433., *Kemény G. G.*: A magyar nemzetiségi kérdés i. m. 142–145., 155–156., 172–173., *Szabad György*: Forradalom és kiegyezés

Politikai tevékenységének meghatározó részét alkotja publicisztikai munkássága. Cikkeit közlik a *Deutsche Vierteljahresschrift Mitteilungen aus Serbien* részében, a lipcsei *Unsere Zeit*-ban, az augsburgi *Allgemeine Zeitung*-ban, a belga *Independence Belge*, a párizsi *Revue de deux Mondes* lapok hasábjain, a *Münchener Zeitung*-ban, a bécsi *Ost und West*-ben, valamint a *Srpski Dnevnik*, *Zastava*, később az általa szerkesztett *Branik* című újságban. A szerb történészek által a föderalizmus elméleti szakértőjeként számon tartott Polit–Desančić 1857-ben készíti el tervezetét az Oszmán Birodalmon belüli föderalizációról *Die Orientalische Frage und ihre organische Lösung* címmel.⁴⁰ Az 1862-ben keletkezett *Die Nationalität und ihre staatliche Begründung* című értekezés az új szerb nemzetiségi politika fejlődéstörténeti szükségleteit fejti ki és tartalmazza azt a svájci modell alapján megalkotott, a multietnikus Magyar Királyság nemzetiségi rendezésére irányuló koncepciót, aminek részleteit először a bécsi *Ost és West* újság hasábjain osztotta meg olvasóival.

A monarchiai szlávok által kiadott, Ignjatijevic Imbro Tkalac (1824–1912) szerkesztette *Ost und West* című lap elsősorban a szláv föderalisták elképzeléseit ismertette meg a nagyvilággal. Az inkább liberális, mint konzervatív beállítottságú sajtóorgánium fő célkitűzései között szerepelt a monarchiai szlávok egyesítése, a nem szláv népekkel történő megértés megteremtése a politikai, nemzeti és vallási szabadság alapján. Cikkeket, reagálásokat közölt 1861 és 1862 folyamán a felirati vita végnapjaiban folytatott nemzetiségi vitákról, a Reichsrat üléseiről, ismertette a különböző föderális koncepciókat, valamint számos cikkben elemezte a kor legfontosabb külpolitikai kihívását, a keleti kérdést is.⁴¹ Polit–Desančić öt cikke 1861. május 29. és augusztus 31. között jelent meg.⁴²

A szerb liberális politikus terve mind a magyar, mind pedig a külföldi történetírásban sokáig kevés figyelmet kapott, többnyire csak rövid utalások szintjén található meg. Az osztrák történész Horst Haselsteiner készítette az első átfogó analízist 2000-ben közzétett tanulmányában.⁴³ Szabad György szintén több cikket ismertetett e lapból fentebb már említett terjedelmes munkájában, a szerzők-

válaszútján (1860–61). Akadémiai Kiadó, Bp. 1967. 411., Magyarország története 6/1–2. Kovács Endre Főszerk. Akadémiai Kiadó, Bp. 1987. 1760., *Szarka L.*: A föderalizmus alternatívája i. m. 24. és 26.

⁴⁰ *Mikavica, D.*: Mihailo Polit Desančić i. m. 120–122.

⁴¹ Az *Ost und West* című újságról különböző vonatkozásokban: *Szabad Gy.*: Forradalom és kiegyezés i. m. 545–546., *Haselsteiner, H.*: Eidgenössisches Modell i. m. 432., *Horel, Catherine*: A föderalizmus mítosza. In: *Uő*: A középnek mondott Európa. A Habsburgoktól az európai integrációig 1815–2004. Akadémiai Kiadó, Bp. 2011. 277. hangsúlyosan az 1861 utáni időszakról.

⁴² 1. 1861. május 29. 72. szám, 2. 1861. május 30. 73. szám, 3. 1861. június 19. 93. szám, 4. 1861. június 20. 94. szám, 5. 1861. augusztus 31. 165. szám *Haselsteiner, H.*: i. m. 432.

⁴³ *Haselsteiner, H.*: Eidgenössisches Modell i. m. 431–438.

re vonatkozóan azonban kisebb félreértésekre adhat okot az, hogy ő két Polit/Polith személyiséget nevez meg,⁴⁴ és azt a cikket, amelynek tartalma tulajdonképpen főbb vonalaiban megegyezik a Haselsteiner által feldolgozott cikksorozat mondanivalójával, a magyar történész egy J. U. Polith nevű szerzőnek tudja be.⁴⁵ Utalások szintjén Joachim Kühl a dunai térség föderációs terveiről készített monográfiájában megemlíti, hogy Polit–Desančić számára Svájc és kantonális alkotmányai mintául szolgáltak, továbbá azt, hogy ezen elképzelés hatott a bácskai és bánáti szerbek más képviselőinek (Svetozar Miletic, Vladimir Jovanović, és Svetozar Marković) föderatív elképzeléseire.⁴⁶ Erre a munkára hivatkozva a részletek ismeretében már szerintem tévesen írta Mérei Gyula, hogy a szerb politikus 1861-ben úgy vélte, Bécsset meg lehet nyerni egy svájci típusú föderáció gondolatának.⁴⁷ A következő bekezdés idézete is bizonyítja majd, hogy Polit nem a bécsi politikai irányítás mellett állt ki.

Kemény G. Gábor Polit „nagyfontosságú nyilatkozatát” a *Srpski Dnevnik* egyik 1861. évi márciusi számából hosszan idézi, alátámasztva, hogy a magyarországi szerb képviselők a magyarokkal és nem Béccsel szándékozták rendezni a szerb nemzetiségi kérdést: *„A Reichsrat illetékességét a szerb ügyekben még abban az esetben sem volna tanácsos elismerni, ha a magyar országgyűlés a szerb kívánalmak tekintetében megfogalmazott kongresszusi kívánságokat teljes egészükben nem fogadná el. Egy ilyen elismerés ugyanis szerb részről a februári pátens melletti nyilatkozatot és a magyar alkotmányról való lemondást tartalmazná. Ez a pátens azonban kevés biztosítékot nyújt. Egy alaptörvény felelős minisztérium nélkül és annyi sok más fogyatékkal, a modern államjog princípiuma szerint nem nevezhető alkotmánynak, legfeljebb az alkotmány másolatának. A magyar alkotmány (ezzel szemben) teljes egészében szabadelvű alkotmány és a szerbeknek a választás tekintetében nem szabad ingadozniuk. Magyarország megyei és törvényhatósági alkotmánya, mely kongregációival sokban megközelíti a svájci kantonok szuverenitását, a szerb jellemhez jobban hozzáilleszthető és a szerb nacionalizmus részére sokkal több biztosítékot tartalmaz, mint Ausztria többi részének bürokrata kis adminisztrációja, melynek béklyóiból ez – még egy szabadelvű alkotmány esetén is nehezen szabadulna. A szerbeknek egy Magyarországgal való megegyezés révén kellene követniük a választott utat, mert könnyen tévútra kerülhetnek, mint 1848-ban, amikor olyan állapotokat*

⁴⁴ Szabad Gy.: Forradalom és kiegyezés i. m. 411., 545. és 546., 638.

⁴⁵ A család feltehetően többféleképpen írhatta nevét. Erre utalás: Mikavica, D.: Mihailo Polit Desančić i. m. 21. 54. lábjegyzet: Polit, Polith, Pulit, Pulith.

⁴⁶ Kühl, Joachim: Föderationspläne im Donauraum und im Ostmitteleuropa. (Untersuchungen zur Gegenwartskunde Südosteuropas 2). R. Oldenbourg, München. 1958. 24.

⁴⁷ Mérei Gyula: Föderációs tervek Délkelet-Európában és a Habsburg Monarchia 1840–1918. Kossuth Kiadó, Bp. 1965. 91.

*segítettek előidézni, amelyeket ők nemcsak, hogy nem kívántak, hanem el sem képzeltek volna.*⁴⁸

A Magyar Királyság nemzetiségi viszonyait, a magyar nemzetiségi politikát értékelve Polit–Desančić cikkeiben annak a nézetének ad hangot, hogy a magyar politikai szóhasználatban a nemzetiség fogalomhasználata nem korrekt, ugyanis a „genetikai” (etnikai) nemzetiséget nem lehet a politikai nemzet fogalmával azonosítani úgy, ahogy ezt a magyar politikusok egy része teszi. Úgy gondolja, hogy a Magyar Királyság területén élő szlávok helyzete azért rosszabb az örökletes tartományok szláv lakóinak helyzeténél, mert az előbbiek „csak” a jogérvényesítésért küzdenek, az utóbbiak számára viszont az állami centralizációs törekvések elleni küzdelem képezi a legfőbb kihívást.

Az 1860 decemberében a bécsi udvar által felosztatott Szerb Vajdaság és Temesi Bánság utáni politikai helyzetben az általános magyar politikai meggyőződéshez hasonlóan egyetért azzal, hogy a Magyar Királyság átalakításában az osztrák egységállam koncepciója nem alternatíva, a nemzetiségi kérdésre „hazai” ügyként tekint, és a nemzetiségi jogok rendezését az önálló Magyar Királyság politikai keretein belül képzei el. Ugyanakkor állampolgári egyenjogúság és oktatási, egyházi, közigazgatási autonómia természetes jegyeit képezik egy modern liberális államnak a 19. századi Európában, így a deáki-eötvösi nemzetiségi elképzelés nem tekinthető véleménye szerint engedménypolitikának. Vitatja, hogy a nemzetiségek egyenjogúsítása a Magyar Királyság területi integritására veszélyt jelentene, éppen ellenkezőleg a szerző ebben látja az összetartás garanciáját. Meggyőződése, hogy a közös alkotmány, a közös képviselői szervek, a közös törvényhozás és az azonos adminisztrációs intézmények garantálják a magyar területi integritást.⁴⁹

A magyarországi nemzetiségi kérdéskör megoldásához a svájci kantonrendszer nyújthat megoldást — folytatja érvelését. A magyar vármegyei autonómia sok vonatkozásban azonos a svájci kantonok szuverenítésével, ezért a vegyes nemzetiségű vármegyék nemzetiségi többségű kikerekítése, ahol lehetséges, mindenképpen erősítené a vármegyék nemzetiségi jellegét, és biztosítaná azt, hogy a megye hivatalos nyelve a többségi nyelv lehessen. Bár elismeri, hogy a Magyar Királyság etnikai térképe tarkább és vegyesebb Svájcénál, a „többségi elvű arrondáció” jóakarattal mégis lehetséges. Azokban a megyékben, ahol több nemzetiség él együtt, egy „nemzetiségi nagykongregáció” nyújthatna keretet a nemzetiségi kérdések kezelésére. A politikai kompetenciák meghatározása egy alkotmány keretében a magyar országgyűlés hatáskörébe tartozna. Felső, minisztériumi szinten minden nemzetiséget egy kancellár képviselne, ezáltal lenne biztosítható az egység a sokféleségben.

⁴⁸ Kemény G. G.: A magyar nemzetiségi kérdés i. m. 41.

⁴⁹ Haselsteiner, H.: Eidgenössisches Modell i. m. 433–435.

A nemzetiségi egyenjogúsítás mellett érvelve arra hívja fel a figyelmet, hogy Svájc úgynevezett politikai nemzete három etnikai nemzetiséget foglal magában: a franciát, németet és olaszt, megkülönböztetve francia, német és olasz kantonokat, melyek együtt képeznek egy nemzetalakulatot.⁵⁰ A magyarok azon ellenérvét, miszerint a svájci megoldás a magasabb számú nemzetiségek miatt nem alkalmazható, azzal hárítja, hogy politikai és államjogi tekintetben a magyaron kívül négy nemzetiség: a szlovák, a ruszin, a román és a szerb nemzetiség veendő figyelembe, mivel a németek könnyen asszimilálódtak és asszimilálódnak. Konceptiója szerint öt országos nemzetiség — a magyar, szlovák, ruszin, román és szerb — elismerése indokolt. Ezen öt nemzetiség hazája pedig a svájci patriotizmus és egységállam példája mentén — elutasítva a francia állammodellt — Hungária lenne: „*A Magyar Királyság ősi lakóiként vallásos áhitattal csüngünk hazánkon. A Magyar Királyság ne legyen, nem is szabad, hogy az legyen, nem lehet egy Franciaország, Svájccá kell válnia, vagyis Magyarhon ne legyen Magyarország, hanem maradjon a régi, történeti Hungária.*”⁵¹

Az osztrák történész fontosnak tartja megemlíteni modellanalízise végén, hogy Polit e koncepcióját az ausztróslávizmussal szemben fogalmazta meg és jelentősége, nemzetközi recepciója azáltal is biztosítva volt, hogy Bécsben, német nyelven jelent meg. Haselsteiner összefoglaló történeti értékelésében a szerb politikus „Pannon Svájc”-elképzelését utópiának minősítette, úgy érvelve, hogy egy ideális külföldi modell átvétele, egy mintakép teljes transzplantációja sohasem lehetséges. Magam úgy látom, hogy Polit–Desančić tervezetének érvelésében közel sem törekedett a sematikus másolásra, igyekezett szem előtt tartani a magyar történeti jogot és hagyományokat, olyan elemeket próbált beemelni, amelyek összeegyeztethetőek a magyar adottságokkal. Ugyanez az eljárás figyelhető meg az 1861. évi „felső-magyarországi szláv kerület” szlovák nemzeti autonómiával kapcsolatos elképzelésének kidolgozásában⁵² illetve magyar részről gróf Károlyi Ede röpirata esetében is.

⁵⁰ Az 1861. június 19-i cikkből: „Die sogenannte politische Nationalität der Schweiz fasst in sich drei genetische Nationalitäten, nämlich Franzosen, Deutsche und Italiener, und man unterscheidet daher französische, deutsche und italienische Kantone, welche für sich ein nationales Gepräge haben.” idézi *Haselsteiner, H.*: i. m. 436.

⁵¹ Az 1861. augusztus 31-i cikkből: „Wir alten Bewohner Ungarns hängen mit Pietät an unserem Vaterlande. Ungarn darf, soll und kann kein Frankreich, sondern muss eine Schweiz werden, d. h. Ungarn darf, mutatis mutandis, kein Magyarerland werden, sondern muss die alte historische Hungaria bleiben.” idézi *Haselsteiner, H.*: i. m. 437.

⁵² A felső-magyarországi szláv kerület tervezetéről: *Kemény G. G.*: A nemzetiségi kérdés története i. m. 23–24.

Gróf Károlyi Ede és a foederált Hunnia

A párizsi születésű, nagykarolyi grófi ágból származó Károlyi Ede (1821–1879) modern szóhasználattal élve vállalkozó arisztokrataként és liberális szellemiségű politikusként egyaránt jellemezhető. Gazdasági témájú publicisztikájában a gazdasági egyesületekről szóló irodalom a hangsúlyos.⁵³ Politikai cikkei érintik az angol és francia politikai életet, a bizalom szerepét és feladatát egy liberális átalakulásban álló társadalomban, 1872-ben készített egy Haladási Programot és értekezett a főrendiház reformjáról is. *Foederált Hunnia, vagy a nemzetek egyesülése* című röpirata mai tudásom szerint egyetlen műve ebben a témában. Nem lényegtelen továbbá megemlíteni, hogy 1869-től számos újonnan alakult ipari és gazdasági társaság elnökségi tagjaként is ténykedett.⁵⁴

A jó francia kapcsolatokkal rendelkező Károlyi, aki többek között III. Napóleonnal is folytatott személyes megbeszéléseket, 1860-ban Abaúj vármegye bárczai kerületének képviselőjeként lépett a politikai pályára és vált az 1861 áprilisában tizenkét év után újra összehívott országgyűlés képviselőjévé.⁵⁵ Meghatározó személyisége a határozati tömörülésnek, valamint fontos kapcsolattartója volt az 1850-es években a magyar emigráció hazai titkos szervezetének.⁵⁶ Politika és gazdaság szorosan fonódik össze tevékenységében, az új politikai helyzetre való felkészülés jegyében Károlyi javaslatára az Abaúj megyei helyi gazdasági egyesület alakul át politikai értekezletté 1860. november 18-án annak érdekében, hogy a főispáni értekezlet helyett működjön. A Pesti Naplóban 1861. március 31-én megjelent cikkében a választásokra készülve mind a megyei bizottmányok népképviselő útján történő, de közvetett választása mellett, mind pedig a kereskedelmi és iparszabadság teljessé tétele, egy Magyar Nemzeti Bank megalapítása mellett is érvelt.⁵⁷ Szabad György szerint az emigrációval kapcsolatban állók közül csak Károlyi Ede programnyilatkozatának szervezett terjesz-

⁵³ Mind gazdasági, mind politikai munkáinak felsorolása megtalálható: *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/k/k10362.htm>. például: Javaslat a gazdasági egyesületekhez. Győri Közlöny, Megyei gazdasági egyesületek alapszabály javaslata. Gazdasági Lapok, Emlékirat az ipoly-sajóvölgyi vasút és a felső-magyarországi bányászat tárgyában.

⁵⁴ Franko-magyar Bank, Első Magyar Szálloda Részvénytársaság, Első Magyar Pest-fiumei Hajóépítő Részvénytársaság, Felsőmagyarországi Vasút- és Bányatársaság.

⁵⁵ *Ruszoly József*: Országgyűlési képviselő-választások Magyarországon 1861–1868-ban. Püski, Bp. 1999. 558. Az eredetileg Dombay István által ajánlott Dombay János visszalépésével került sor megválasztására. 244–249.

⁵⁶ Politikai kapcsolatairól: *Szabad Gy.*: Forradalom és kiegyezés i. m. 33., 48., 57., 128., 131.

⁵⁷ Uo. 419. és 423.

tésével találkozott, Teleki László abonyi beszédét leszámítva pedig más nem rendelkezett e körből programalkotással.⁵⁸

A *Foederált Hunnia vagy a nemzetek egyesülése* című röpirat teljes ismertetése hiányzik a magyar történeti szakirodalomból. Említését megtaláljuk Kemény G. Gábor korábban hivatkozott munkájában, aki a szövetkezési elv egyetlen fennmaradt egykorú irományaként utal a műre. Erről alkotott értékelését a következő idézet adja vissza: „*Jellemző tényként kell kimutatnunk, hogy a kossuthi programmal (1851. évi kutahyai) idehaza annyira nem voltak tisztában, hogy a szövetkezési elv egyetlen fennmaradt egykorú irománya Károlyi Ede Foederált Hunniája (Kassa, 1860.) megelégszik a hazai népek valamiféle társadalmi szövetkezésével, a Teleki-levélben említett északkeleti, a „kutahyai alkotmányban” körvonalazott délkeleti államszövetséget meg sem említve.*”⁵⁹

További szempontokat emel ki Szabad György „a foederalizmus eszméjéről ködös elvontságban” értekező műről, aki szerint Károlyi Ede Kossuth alkotmánytervéből merített, de a kifejtetlenül hagyott gondolatokat Mocsáry Lajos javaslataival egybevágó nyelvi egyenjogúsítási indítvány konkrétumaival párosította. Kritikai megközelítésének kiinduló bázisát a kossuthi elképzelések nyújtják. A történész a Károlyi-röpirat jelentőségét abban vélte felfedezni, hogy közvettette az 1849. év nemzetiségi határozatait, amelyek akkor csak egészen szűk kör számára voltak ismertek.⁶⁰ Hasonló értelemben értékeli a tízkötetes Magyarország története című összefoglaló munka vonatkozó kötete is, amikor Károlyi röpiratának jelentőségét az 1849. évi szegedi nemzetiségi határozat rendelkezéseinek a hajdani magyar kormány javaslataként történő ismertetésében jelöli meg. Ami a föderalizmus eszméjét illeti, a tízkötetes összefoglalás fejezetének szerzője, Szabad György azt hangsúlyozza, hogy az „alkotmányjavaslat” egyes elemeit ötvözte saját, kevésbé kézzelfoghatóvá tett elgondolásaival.⁶¹

Károlyi Ede röpiratának⁶² közzétételével egyszerre több célt is szeretne szolgálni. Először is szándékában állt hozzájárulni az általa döntő hatalomnak tekintett közvélemény fejlődéséhez és pótolni a „közös szabadság és anyagi jólét közérdekéről vallott értelmi felfogás hazai hiányát”. Másodsor bizonyítani szeretne volna azt, hogy a Magyar Királyság területén élő nemzetiségi csoportok ügyét a magyar politikai elit a szíven viseli és a nemzetiségi problémák megoldására törekszik. Ennek alátámasztására a magyar minisztérium indítványaként ismertette az 1849. év közepén hozott nemzetiségi határozatokat. Végül, de nem utolsó sorban „a taglalandó eszmék” vonatkozásában szeretne volna felkészíteni a magyar intelligenciát a következő országgyűlés számára.

⁵⁸ Uo. 428.

⁵⁹ Kemény G. G.: A nemzetiségi kérdés története i. m. 46.

⁶⁰ Szabad Gy.: Forradalom és kiegyezés i.m. 371., 395–396.

⁶¹ Kovács E. (főszerk.): Magyarország története 6/1-2. i. m. I. 675.

⁶² Minden idézet betűhíven átvéve.

A vallási ellentétek helyébe lépő nemzetiségi ellentétekből eredő viszályok kezelése és megszüntetése jelentik a szerző szerint a kor legfontosabb feladatát. „Azon idő korba léptünk, melyben egy század a jövő századnak üdvös jobb létét alapítja boldog azon nemzet, mely megértve a kor szavát, jövő nagyságát utónemzedékei számára biztosítani tudja. Ellenben, fájdalommal előre mondhatjuk, miszerint azon nemzetek, melyek a kor intéseit meg nem értve, nemzeti hivatásuknak kellően megfelelni nem tudnak, vagy nem akarnak, és saját érdekük ellenére magokat tév útra engedik vezetetni, — véres verejtékű fáradozásaik és törekvéseik dacára sem érindik el tán soha azon biztos álláspontot, mely a nemzeti öröklét legbiztosb talpköve.”⁶³

A „nemzetiségi testvérgyilkolás” és a „nemzetiségek szellemi kiirtása” csak a közös érdek alapján hárítható el, a közös érdek pedig Károlyi szerint nem más, mint a közös szabadság és anyagi jólét biztosítása. Eltérően kortársai egy részétől, akik a svájci többnyelvűség modelljére hivatkoznak nyugati példáikban, ő nem a nyelvi kérdés rendezésének svájci módját, hanem az általános nemzeti egységet megteremteni képes eszméket emeli ki: „...több nemzetiségekből állhat egy erős és egyes haza, különböző nyelvek aránylagos egyenjogúsága mellett, mert nem a nyelv egysége képezi a nemzeti egységét, példa erre Angolhon és Amerika, hol egy a nyelv, de soha egy nemzetté többé nem válandanak, mert közérdekők külön álló ellentétes például szolgál Schweiz, bizonyítva, hogy nem különböző nyelv az, mi egy ország vagy egy közös haza létét lehetleníti Schweizban, francia, német és olasz a nemzetiség és nyelv, még is ott mind sehol jobban egy a haza és schweitzzi minden honfi, mert itt egy a közérdeke közös szabadság és anyagi jólét.”⁶⁴

A közös szabadság és anyagi jólét közös érdekének megteremtésére szolgál a föderalizmus, Károlyi ezen eszmét kínálja fel a nemzetiségi kérdés rendezésének eszközéül. A bevezetőnek szánt rövid elméleti eszmefuttatásában a foederatio eszméjének történeti fejlődését bemutatva fejlődési szintjeit három fő tényezőként jeleníti meg, ahol először dominált a közös fegyveres fellépés, majd egy diplomáciai képviselő létrehozása, végül pedig e tevékenységek pénzügyi kereteinek megteremtése. Ezen tényezők kezelésére jött létre a „diplomáciai országok” azon gyűlése, ahol a fejedelmek jogait és a népek jogait egyaránt képviselik, és amely gyűlés döntési hatalommal bír a közös hadsereg, a diplomáciai képviselő és a pénzügyi valamint kereskedelmi ügyekben.⁶⁵

Ami a föderalizmus elveinek gyakorlati alkalmazhatóságát illeti, meggyőződése, hogy a Magyar Királyság és a Horvát Királyság kapcsolatrendszerében ez az elv alkalmazható: „A foederalismusnak a második pont alatt érintett elvét alkalmazva a magyar és horvát-testvérországokra, azt hisszük, hogy ezen társor-

⁶³ Károlyi E.: Foederált Hunnia i. m. 3.

⁶⁴ Uo. 6.

⁶⁵ Uo. 9–10.

*szágok foederatio egyesítésében akadályokra találni nem fogjuk...*⁶⁶. A két ország több évszázados perszonáluniós történeti kapcsolatai és intézményei lehetővé teszik a föderális együttműködést, melyben mindkét fél belső autonómiájában független és önálló a polgári közigazgatási, törvénykezési és adózási ügyekben, mind a horvát bán, mind a magyar nádor, mint a belső kormányzat és törvénykezés feje szabadon választható és egyenrangú. Pontosan ez a történelmi kapocs, a társország státusza az, aminek alapján az „Agrami Pozor” cikkére reagálva Károlyi vitatja, hogy területi visszacsatolás bármilyen értelemben szóba jöhet a két ország között.

Ami a törvényhozói jogkörök autonóm és társas szintű megosztását illeti, ezt elvi síkon hagyja, kijelentve, hogy a leendő honatyák döntenek majd erről. A horvát képviselők jogát a magyar országgyűlés tekintetében az 1848. évi képviseleti eszme alapján tiszteletben tartja, de a szavazati egyenjogúság érdekében alkotmányozó országgyűlés esetén nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy a rendi szokásoktól eltérően a népesség arányszámának megfelelően küldjenek követeket az országgyűlésre. A társország területi integritásának tiszteletben tartása mellett — konkrétumok megnevezése nélkül — támogathatónak véli bizonyos területek Horvátország által történő megszerzését, de csak a törvényesen és jogosan követelhető részekről lehet szó. *„...ezekből kiindulva reménylők a társ országgali a szorosabb foederatiót legkönnyebben elérhetni.”*⁶⁷ — zárja a Horvátországgal kapcsolatos gondolatainak sorát.

Ugyanakkor a Magyar Királyság területén élő nemzetiségeket illetően, a föderalizmus elvének alkalmazását számukra egyelőre csak ajánlani kívánja. Ez azt jelenti, miután tüzetesebben elemezzük a fenti részleteket, hogy Károlyi az 1849. évi nemzetiségi határozat értelmében fogalmazta meg a javaslatait, tehát a nemzetiségek egyenjogúságának kimondása mellett számára is az a megoldás tűnt optimálisnak, amely biztosította volna országos szinten a magyar nyelv számára a diplomáciai nyelv státuszát, ugyanakkor a szabad nyelvválasztást a megyegyűléseken, a nemzeti nyelvhasználatot a községi iskolákban, templomokban és közigazgatási intézményekben. Ami Károlyi elképzelésében sajátos megoldási javaslatnak tekinthető, az a többnyelvű megyék protestáns egyházkerületek szerinti „zonális felosztása”, ami mellett így érvel: *„Ezen nyelv egyenjogúsága egyáltalán nem fogja akadályozni a hivatalos közlönyök egybevágó s összhangzó működéseit, ha minden több nemzetiségű és ajkú népekből álló megyékben a Zonalis felosztás léptetnék életbe, minő a Magyarhonban lévő protestáns egyházakban divatozik, hol ti. egy és ugyanazon kerületben mint a két vallás felekezetű hatóság — Superintendentia székel, s minden Superintendentnes a maga hatóságához tartozó híveket a vallás, kölcsönös tiszteletben tartása mellett akadály nélkül kormányozza, — így lenne például hogy Zonalis járásra is osztandó*

⁶⁶ Uo. 11.

⁶⁷ Uo. 14.

azon megye, hol 15,000 magyar, 15,000 szerb, 15,000 román és 15,000 szlav nemzetiségű nép lakik. Minden Zonalis járásban a nemzetiség igényeinek felelő nemzetiségű s aju hatóság állítatnék fel, melyhez a megyei községek nemzetiségük szerint lennének beosztandók, e beosztásra nézve azonnal az illető községek szabad nyilatkozata, a többség határozata szerint vétetnék alapul: úgy, hogy ha netalán valamely szerb község magyar nemzetiségű hatósághoz tartozónak talán közelsége s mások miatt nyilatkoznék, ahhoz beosztásában s e határozata érvényesítésében ne gátoltassék, és viszont.”⁶⁸

A föderalizmus legfontosabb feladatát a liberális arisztokrata politikus — korának számos európai gondolkodójához hasonlóan — „egy erős, compact birodalom” megteremtésében látja. A következő idézet összegzőként is jó szolgálatot tesz e fejezet végén: „... ezen elv [a foederatio elve] nem más, mint egy ország alakítására azon módot használni, melyet mi is hazánk reorganizációjánál társ-nemzetünk irányában követni akarunk, sőt mely elvből a lehetőket, e hazában még most szétbomolható agglomerált nemzetiségek irányába ajánlani kívánunk. Mert csupán így remélhetjük elérhetni azt, hogy hazánk közérdek által összekapcsolt tartományaival egy erős, compact birodalommal válhatik, melynek integritása ekkor válland europaegyensúlyjánk szükségévé, ez lévén az egyetlen mód, mely Európának reményt nyújthat a kebelében élő ellenséges nemzetiségeket hozzá tömegesítve nemzetiségtől való megfosztás nélkül a civilization ösvényén békésen haladva látni. Csak így reményelhető a nyugot felé már szenvedett, és tán még szenvedhető veszteségeket keleten a nemzetek szabad akaratú hozzájárulása által kipótolni és közös hazának nagy hatalmát megállapítani. E politikai, nemzeti s vallási szabadságot ígérő foederatio egyedül az, mely közös hazánknak az ohajtott tágasb látkört bírná ennyire tágítani.”⁶⁹ A föderációban Károlyi érvelése szerint tehát az összefogás ereje, a területi integritás megőrzése érvényesíthető. Kiindulva abból a célkitűzésből, amelyet Károlyi az országgyűlésre történő felkészülésként fogalmazott meg, érdemes felidézni az 1861. évi magyar országgyűlés eseményeit.

Az 1861. évi magyar országgyűlés és a karlócai szerb nemzeti kongresszus

A politikai és társadalmi kérdések megvitatásának e legfontosabb országos fórumát hosszú tizenkét éves kényszerszünet után hívta össze Ferenc József osztrák császár 1861. április 2-ra a magyar törvényekkel ellentétesen Budára.⁷⁰

⁶⁸ Uo. 16.

⁶⁹ Uo. 8.

⁷⁰ Az 1861. évi országgyűlésről: *Kecskeméthy Aurél*: Vázlatok egy év történetéből (1860 october huszadikától 1861 octoberig). Emich Gusztáv, Pest 1862. 120–168., *Nagy Iván*: A nemzetiségi törvény a magyar parlament előtt 1861–1868. Magyar Külügyi

További súlyos problémát jelentett, hogy a csonka országgyűlésre nem kaptak meghívást „Horvát- és Tótország” (azaz Horvát-Szlavónország), Erdély, a Határőrvidék, Fiume és a Tengeremellék követei. Ebben a helyzetben a Károlyi által középpontba állított horvát rendezés esélyei is kilátástalanná váltak. A március folyamán megtartott képviselőházi választásokon a „határozati tömörüléshez” tartozó politikusok alkották a többséget, közöttük találhatók a nemzetiségi képviselők tagjai is, a megválasztott és igazolt háromszázhuszonkettő képviselő közül minden nyolcadik képviselő (kb. 12%) vallotta magát nemzetiséginek.⁷¹

A határozati párti csoport tagjai között tudhatott — Teleki László meghatározó személyén túl — olyan korábbi emigráns politikusokat, mint báró Jósika Miklóst vagy Almásy Pált. Annak ellenére, hogy Klapka Györgyöt Szabolcsban képviselővé választották és Kossuth Lajos is kapott felkérést, ők politikai okokból elhárították a képviselőiséget. Szalay László ugyanakkor, aki szintén több évet kényszerült tölteni Rorschachban és Zürichben, a pesti Lipótváros képviselőjeként a felirati csoportot támogatta. A határozatiak az emigrációval elsősorban a báró Jósika által kiépített vonalakon tartották a kapcsolatot, a tájékoztatók írásában azonban Podmaniczky Frigyes és Károlyi Sándor, Károlyi Ede fêltestvére is részt vállaltak.⁷²

Károlyi Ede külföldi útjai során maga is személyes kapcsolatokat ápol az emigráció tagjaival, erről egy levél is tanúságot tesz, melyet Teleki László írt feltehetően 1860. március 12-én gróf Károlyi Edéhez. Ebben a levélben Teleki arról biztosítja Károlyit, hogy következő párizsi útja során Klapka Györgytől minden tájékoztatást meg fog kapni az emigráció helyzetével kapcsolatosan. *„Klapka nekem megígérte, hogy mihelyt meg fogja tudni, hogy Párisba jöttél, azonnal sietend hozzád... Ő neked a körülményekről, külföldi működésünkről mindent elbeszélend, mit tudni kívánsz, s oly részletesen, mint én meg nem is írhatnám.”*⁷³

Egyelőre azonban visszatérve az 1861. évi diéta tevékenységéhez, nem mellékes annak a megemlítése, hogy az országgyűlési beszédek elsősorban a Magyar Királyság alkotmányjogi helyzetére fókuszáltak,⁷⁴ a tartalmában többé-

Társaság, Bp. 1930., *Mikó I.*: Nemzetiségi jog i. m. 89–110., *Kemény G. G.*: A magyar nemzetiségi kérdés i. m. 38–69., *Szabad Gy.*: Forradalom és kiegyezés i. m. 413–609. *Berenger, Jean – Kecskeméti Károly*: Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918. Napvilág, Bp. 2008. 325–330.

⁷¹ *Szabad Gy.*: Forradalom és kiegyezés i. m. 420.

⁷² Az emigráció és a határozatiak kapcsolatairól: *Szabad Gy.*: Forradalom és kiegyezés i. m. 451–452.

⁷³ *Kemény G. Gábor*: Teleki László válogatott munkái I–II. Szépirodalmi Kiadó Bp. 1961. 164–166.

⁷⁴ Az országgyűlési beszédek tematikus feldolgozását Szabad György végezte el, aki szerint a legtöbb időt a nemzetközi hatalmi viszonyok megítélése vette igénybe, a

kevésbe azonos, jogi megközelítésében azonban különböző felirati és határozati javaslatok többsége a területi egység megtartása melletti nemzetiségi egyenjogúsítást tűzte ki célul. A legsűrűbben hangoztatott jelszavak egyike a társadalmi és nemzetiségi problémák érintésénél⁷⁵ a nemzetiségi megbékélés és az összefogás hirdetése volt, ugyanakkor mind Deák Ferenc, mind Tisza Kálmán hangsúlyozta, hogy a rendezés csak egy teljes országgyűlésen lehetséges. Amíg ez nem valósul meg, felkészülésként június elején Eötvös József javaslatára létrehozták azt a huszonhét tagú bizottságot, mely az álláspontok egyeztetésére és a javaslatok kidolgozására volt hivatott. Ebben a bizottságban tizenkettő nemzetiségi képviselő, elsősorban román és szerb foglalt helyet.⁷⁶

A magyarországi szerbek követeléseinek országgyűlési megjelenítése Mihailo Polit–Desančić számára 1861-ben még nem volt lehetséges, hiszen ebben az évben a horvát tartományi gyűlés tagjaként politizált. Akik ennek a csoportnak az elképzeléseit az országgyűlés felé közvetítették, azok többek között Ignjatovics Jakab Nagybecskerek, Branovatzky István Újvidék, Czorda Bódog Szabadka és Latinovics Vince Baja országgyűlési képviselői. A magyarországi szerbek álláspontját Ignjatovics Jakab tolmácsolta a június 1-én tartott 34. képviselőházi ülésen. Polit–Desančićhoz hasonlóan ő is leszögezte, hogy nem kíván „államot az államban” státuszt, nem fogadja el a Reichsrat működését, vitatja a bécsiek azon külföldön terjesztett véleményét, miszerint a magyarok elnyomnák a nemzetiségeket. Hiányosnak tartja ugyanakkor az 1848-as törvények nemzeti-igényeit, ami a horvátokat illeti, számukra pedig kollektív jogokat kér.⁷⁷

A viták hangulatát nagymértékben befolyásolta az április elejére Karlócára összehívott szerb nemzeti kongresszus.⁷⁸ A császár által engedélyezett gyűlésen

határozatiak az emigráció nézeteivel összhangban Ausztria jövőjét bizonytalannak ítélték meg, a feliratiak ezzel szemben úgy látták, hogy a Habsburg Monarchia megszilárdulhat, ha a Pragmatica Sanctio alapján működik együtt a Magyar Királysággal. *Szabad Gy.*: i. m. 488–491.

⁷⁵ Szalay László: jogegyenlőség teljessé tétele az 1848. évi törvények hiányosságainak pótlásával, Kubinyi Ferenc: a demokráciai elvek alapján továbbfejlesztett alkotmány, Széchenyi Béla: a zsidók jogegyenlősítése, Szilágyi Virgil: a nemzetiségi jogegyenlőségen túl a kor kívánalmai szerinti önkormányzás is szükséges, Trefort Ágoston: beteges hajlam az, amikor minden külön népfaj külön kerületet követel... *Szabad Gy.*: i. m. 508–513.

⁷⁶ Ignjatovics Jakab, Csernovics Péter, Branovacszy István, Missics János, Faur János, Mácsai Lukács Vlad Lajos, Popovics Zsigmond, Latinovits Vince, Pap János. A nemzetiségi bizottmányról: *Kemény G. G.*: A magyar nemzetiségi kérdés i. m. 53–55. A nemzetiségi képviselők felszólalásainak tartalmi elemzése: *Mikó I.*: Nemzetiségi jog i. m. 92–100.

⁷⁷ *Mikó I.*: Nemzetiségi jog i. m. 96–97.

⁷⁸ A kongresszusról: *Mikó I.*: Nemzetiségi jog i. m. 108., *Kemény G. G.*: A magyar nemzetiségi kérdés i. m. 62–64., *Szabad Gy.*: Forradalom és kiegyezés i. m. 537–540.

különböző érdekkörök voltak jelen. A bécsi udvar támogatását is élvező személyek, mint például Stojaković udvari tanácsos, Djordje Stratimirović, vagy éppen Filipović császári tábornok, a kongresszus királyi biztosa valamint a szerb udvarbarát szárny vezetője, Rajačić pátriárka mindannyian egy új Vajdaság felállítását követelték. A kongresszuson felszólalt az 1848. évi délvidéki kormánybiztos Csernovics Péter, aki a szerb–magyar szövetség mellett érvelt, mindazonáltal elszigetelt jelenség maradt. Jelen volt továbbá a szerb Mihály fejedelem különmegbízottja Ristić, aki a magyar-szerb alkura hajlandó feleket — a liberális csoport élén álló Svetozar Miletić, Jovan Hadžić — támogatta, és aki Garašanin szerb belügyminiszterrel együtt Bécsben és Pesten folytatott tárgyalásokat a szerb és magyar álláspontok közelítése érdekében.⁷⁹

Többséget ezen a szerb kongresszuson végül a liberális középpárt egy részével egyesült udvarbarát szárny kompromisszumos elképzelése kapott, ami túllépve a magyarországi szerb követeléseken egy központi kormányzattal bíró, önálló belügyi igazgatással rendelkező, választott vajda vezetése alatt álló és a szerbek által többségben lakott Szerb Vajdaság létrehozásának igényét fogalmazta meg. Továbbá a törvényalkotási joggal felruházott autonóm nemzeti gyűlés ügykezelési nyelveként a szerb nyelvet jelölték meg, döntési jogkört igényeltek az adózás és újoncállítás esetében, kollektív képviseletet kértek a magyar országgyűlésben, valamint önálló törvényszéket, szerb címet és zászlót. A császárhoz intézett kérelemlevél tehát nem elégedett meg a Polit–Desančić által elképzelt többségi elvű megyei kikerekítéssel és nyilvánvalóan a Habsburg-házzal megvalósítandó politikai megoldásban gondolkodott.

A karlócai kongresszus követelései éles tiltakozásokat váltottak ki a megyei és városi képviselőknél, ettől függetlenül azonban a huszonhét tagú nemzetiségi bizottság javaslata mellett augusztus 9-re elkészült a Vlad Lajos és Popovics Zsigmond által benyújtott nemzetiségi kisebbségi javaslat is, ami tulajdonképpen egy kompromisszumos alapot képezett volna az eötvösi-deáki, illetve a nemzetiségi képviselők által elképzelt alternatívák között. A javaslat két elv kimondását fogalmazta meg, a politikai tekintetben egységes és oszthatatlan magyar nemzet és hat országosan egyenjogú nemzetiség elvét. A „minden, ami a szétdarabolás és a függetlenség feláldozása nélkül adható” kompromisszumának gyakorlatba

⁷⁹ A magyar-szerb tárgyalásokról és politikai kapcsolatokról: *Katus László*: A magyar politikai vezetőréteg a délszláv kérdésről 1849–1867 között 147–184. A 152–154. oldalakon: a Magyar Nemzeti Igazgatóság belgrádi képviselője Ludvig János, a belgrádi kormány állandó pesti megbízottja Nikola Kristić. *Krestić, Vasilije*: A magyar országi szerbek politikai törekvései és a magyarok (1849–1867) 129–146. *Spira György*: A szerb-magyar viszony vitatott kérdéseiről. A józan önismeret jegyében 245–257. Mindhárom tanulmány In: Szerbek és magyarok a Duna mentén II. Tanulmányok a szerb-magyar kapcsolatok köréből 1848–1867. Fried István Szerk. Akadémiai Kiadó, Bp. 1987.

történő átültetésére azonban az erőszakot is kilátásba helyező, a császár által elrendelt országgyűlési felosztatás miatt sem került sor.

Károlyi Ede Foederált Hunniája és az emigrációs elképzelések

Függetlenül az 1861. évi országgyűlés sikertelen politikai kimenetelétől érdemes megvizsgálni egyelőre csak röviden azt, hogy Károlyi milyen mértékben vitte be a politikai közbeszédbe országgyűlési beszédével a röpiratában megfogalmazott gondolatokat. Végigolvasva a harmincadik ülésen 1861. május 27-én elmondott felszólalását négy fontosabb tartalmi elem rekonstruálható. Bevezetőjében hasonlóan röpiratához a kor eszméjéről „a szabadsággal párosult nemzeti-ségről” szól, majd áttér az általa is hosszabb összefüggésekben tárgyalt európai hatalmi viszonyok, kiemelten a keleti kérdés elemzésére, a Habsburg-ház hatalmi helyzetének értékelésére, majd szól a jelen feladatairól, vagyis az országgyűlési teendőkről, végül összefoglalja a felirat elleni érveit.⁸⁰

Témám szempontjából két mozzanatot szeretnék kiemelni ebből a beszédből. Egyrészt azt a gondolatsort, amely félreérthetetlenül köszönetet fejez ki az Oszmán Birodalom irányában a magyar emigránsok számára az 1849 utáni korszakban nyújtott támogatásért. *„Nyugatról kelet felé vetvén szemeimet egy hajdan leghatalmasabb világbirodalmat látok aggkórságban sýnylődvé, sirja felé közeledni. E birodalom nemzete százados ellenségünk vala, de egy fájdalmas emlékü tágas tizedév előtt az ellenséges indulatot lovagiasság egyik legnemesebb tettével váltotta föl, midőn üldözött testvéreinket oly lovagi és valódi keleti vendégszeretettel és önfeláldozó nemes szívvel fogadá, mely tettéért hazánk részéről hálás elismerést és köszönetet érdemel, — ez a török birodalom.”*⁸¹

Másrészt a föderalizmus kérdését érdemes megvizsgálni a beszédben. Ellenétben röpiratával Károlyi nem az eszmeiségre és a Magyar Királyság föderalizálási lehetőségeire tért ki, hanem a nagyhatalmi erőviszonyok megváltozásából eredő következmények felől — alapvetően más érvelés mentén — utal a föderalizmus jelenségére. Előző gondolatmenetét folytatva arra hívta fel a figyelmet, hogy az Oszmán Birodalom meggyengülése⁸² súlyos következmények-

⁸⁰ Az országgyűlési beszéd egyrészt fellelhető: Képviselőházi napló 1861. I. kötet 1861. április 1. – június 1. 279–283., másrészt Az 1861-i országgyűlés híres beszédei. A „Magyarország”-ban megjelent szöveg után közölve. Wodianer F., Pest 1861. 126. szám 1–13.

⁸¹ Az 1861-i országgyűlés i. m. 4.

⁸² A három kontinensen jelenlévő, a 19 század elejétől meggyengülő Oszmán Birodalom helyzetére adott európai nagyhatalmi reakciók vagyis egy az 1820-as évek végéről származó francia diplomáciai irat alapján keleti kérdésnek elnevezett nemzetközi kihívás kezelése, megítélése mindennapos a korabeli diplomáciában. III. Napóleon érvelését átvéve Károlyi is két lehetőséget lát a Kárpát-medencei hatalmi helyzet

kel járhat a „magyar föld” számára. „Azért szükséges, hogy készek és együttérzésben erősek legyünk, nehogy az események árja által elsodortassunk. Ilyen körülmények között jelszavunk legyen a legszabadabb nemzetiségi elvekkel párosult integritás. Mert ezen elv valószínűsítése után és annak sértetlenségével bátran szembeszállhatunk, bármely fölmerülő politikai eszmével, mely tán azon mozgalmaknak irányadóul szolgál. (Értem a foederalismust).”⁸³ Ez a gondolat-sor nyilvánvalóan értelmezhető a röpiratban megfogalmazott álláspontjával történő szembefordulásként is abban az értelemben, hogy a föderalizmust szembeállítja a területi integritás kérdésével, azonosulva így a magyar politikai elit által többségében vallott meggyőződéssel.

Mindennek ellenére úgy gondolom, hogy Károlyi röpiratában egyedülállónak tekinthető az, hogy az alapvetően német eszmeként számon tartott föderalizmust „taglalando eszme”-ként kezelte és az ezzel kapcsolatos „értelmi hiány” pótlását tűzte ki célul. Tette ezt egy olyan hazai politikai környezetben, amelyről általában elmondható, hogy ösztönösen föderalizmusellenes, mert a föderalizmusra a területi integritás ellenségeként tekint.⁸⁴ A föderalizmus eszméjének terjesztésére általában nem sokan vállalkoztak, a magyar emigráció azonban rendelkezett ilyen irányú célkitűzésekkel. Klapka György emlékirataiból tudható, hogy az úgynevezett svájci emigráns csoport 1850 nyarán tervbe vette politikai törekvései nyilvánossá tételére egy havilap kiadását. A folyóirat rovatait olyan témákra koncentrálni határozták meg, mint a magyar szabadságharc története, a leveretés következményei, Magyarország akkori helyzete, külpolitikája. A Magyarország jövője címszó alatt többek között célul tűzték ki a föderatív népszövetség gondolatának terjesztését Magyarországon és társországaiban kiegészítve emigráns politikai tervekkel és a nemzetiségek kibékítésével kapcsolatos rendezési elképzelésekkel. Klapka György szerint Teleki László kezdetben ellenezte a dolgot, Vukovics Sebő, Jósika Miklós és Horváth Mihály támogatták azt. A havilapot a

mérlegelésekor. Az egyik a szabadság és nemzetiség győzelme a homogén népfajú foederatiókban és homogén tömegesítésekben leendő szövetség, a másik az abszolútizmus győzelme esetén a feldarabolás, amint Lengyelország példája mutatja.

⁸³ Uo. 4.

⁸⁴ A negatív megítélések közül itt csak két példa említésére hagyatkozom. Kemény Zsigmond: „...őjön meg a gondviselés minket, minden föderalizmustól, mely egy gyöngye honból ötvenkét árnyaházát gyártana, efemer étlettel!!”. In: Válogatások a történelemre. Korteskedés és ellenszerei. 79. www.mek.oszk.hu/08800/08888/08888.pdf. gróf Andrássy Gyula: „A dualizmus két lábán a monarchia erősen áll, a föderalizmus sok lábán csak a földön kúszhatnék.” Idézi: Halász Imre: Bismarck és Andrássy. Politikai tanulmány. IV. Magyarország és a német birodalom Königrätz után. In: Nyugat 1912. 18. szám www.epa.oszk.hu/00000/00022/00112/03568.htm.

lipcsei Wigand Otto adta volna ki a magyar érdekek képviselője céljából, mindez azonban pénzühiány miatt megghiúsult.⁸⁵

Klapka György hadi és katonai tevékenysége mellett, a svájci emigráció befolyásos tagjaként a politikai elképzelések és rendezések világában is otthonosan próbált mozogni. Ebben nagymértékben támogatták őt azon genfi politikai kapcsolatai, amelyekről így emlékezett vissza: „*Genfben érkezésünk idején, a kormány élén James Fazy, a radikális párt vezére állt. Az arisztokraták ellene irányult halálos gyűlöleténél csak saját párthíveinek szeretete és ragaszkodása lehetne nagyobb. Az előbbieket, a felső városrész lakói palotáik- és pompás villáikban tüntetőleg elzárkóztak előlünk, míg Fazy barátai a legmelegebb testvéri szeretettel fogadtak bennünket szülővárosukban, Fazy maga mindent elkövetett, hogy genfi tartózkodásunkat a lehető legkellemesebbé tegye. Természetes, hogy már csupa hálából is a radikális párthoz csatlakoztunk, s ennek köreiből kerestük barátainkat. Genfből könnyebben léphetünk érintkezésbe honfitársainkkal, mint Párizs- vagy Londonból. Hazulról is gyakrabban nyertünk közvetlen tudósítást Svájcba elég sűrűn ellátogató barátainktól.*”⁸⁶ James Fazy⁸⁷ befolyásos genfi politikusnak tekinthető a 19. századi svájci belpolitikában. A genfi radikális újság a Journal de Geneve egyik kiadójaként itt jelentette meg az 1837-ben általa megírt alkotmánytervezet szövegét. 1846-ban alapította társaival a Genfi Radikális Pártot, mely 1847-ben került hatalomra a városban. Fazy alkotmánytervezete ezt követően vált Genf hivatalos alkotmányává.⁸⁸

Nem kizárt, hogy Klapka György nagyon jól ismerte többek között ezt a dokumentumot is, hiszen Genfben nemcsak magyar okiratok után kutatott. „*Az említettem tartalmiakkal mellett, nem kevesebb érdeklődéssel kutattam egyebek, főleg olyan okmányok után is, amelyek a kis genfi köztársaság múltját érinték, tehát múltját azon szabad és derék kis köztársaságnak, amelyben magam is polgárjogot szerezni óhajtottam, s e búvárlataim közben azt tapasztaltam, hogy Genf*

⁸⁵ Klapka György: Emlékeimből. Függelékül gróf Teleki László levelei. Tanulmány és jegyzetek: Katona Tamás. (Magyar Századok) Szépirodalmi Könyvkiadó Bp., 1986. 288–289.

⁸⁶ Uo. 356.

⁸⁷ Fazy életrajzát testvére írta meg: *Fazy, Henry*: James Fazy, sa vie et son oeuvre. Georg, Geneve 1887. 336. német nyelvű életrajz: James Fazy. Sein Leben und Treiben. Orell Füssli und Comp., Zürich 1865. Sonderdruck aus Feuilleton der NZZ. Rövid modern életrajz: Historisches Lexikon Schweiz. James Fazy szócikk szakirodalommal, szerzője: Jean de Senarclen 2004. november 18. <http://www.hls-dhs-dss.ch/textes/d/D3866.php> Fontosabb politikai pozíciói: A kétkamarás szövetségi gyűlés kantonokat tömörítő tanácsának genfi képviselője kisebb megszakításokkal 1848–1872 között, a képviselői kamara tagja 1857–1866 között.

⁸⁸ Projet de Constitution Fédérale par James Fazy. Articles extraits du Journal de Geneve 1837. 32., 1848-ban Genf küldötteként részt vesz az alkotmányt létrehozó svájci szövetési gyűlésen.

történetének szűk keretében mindaz híven és világosan tükröződik, ami nagyobb államok sorsában időről időre változást idéz elő, s híven és világosan szembe-tűnnek mindama megpróbáltatások és sanyarúságok is e kis államocska életében, melyek minden nemzeti történetében felmerülnek.”⁸⁹ Klapka 1855-ben szerzett polgárjogot Genfben, 1856–1858 között a radikálisok képviselője a genfi nagytanácsban, 1857-ben a Genfer Landwehr parancsnoka, igazgatótanácsi tagja a Fazy által 1853-ban létrehozott Banque générale suisse de crédit international mobilier et foncier-nek, ahol pénzügyi kérdésekkel foglalkozott.⁹⁰ Úgy gondolom, hogy Klapka mind egyéni kutatásai eredményeként, mind politikai kapcsolatai révén alapos szellemi felkészültséggel rendelkezhetett a föderalizmus eszmévilágát és politikai formációját, a szövetségi államot illetően.

Károlyi Ede maga is szóvá tette, hogy Magyarországon a föderalizmus értelmi felfogásának hiánya nagy.⁹¹ Tette ezt egy olyan korszakban, amikor Európában is egyre több politikai gondolkodó kezdett érdeklődni a föderalizmus alapjával szolgáló eszme iránt. A 19. század közepének Európájában egyre többen abbéli meggyőződésüknek adtak hangot, hogy a föderalizmus nem csupán egy organikus tagolt, lépcsőzetesen felépülő állami és társadalmi rend, hanem szellemi tevékenység, attitűd. A föderalizmus gondolata ekkor mozdult el a politikai insztinkt és taktika terrénumáról az eszmeiség világába. Alexis Tocqueville (1805–1859), Constantin Frantz (1817–1891), Phillip Anton von Segesser (1817–1888), Ignaz Paul Vital Troxler (1780–1866) és Pierre–Joseph Proudhon (1809–1865) művei is erről tanúskodnak.⁹²

⁸⁹ Klapka Gy.: i. m. 354.

⁹⁰ <http://www.hls-dhs-dss.ch/textes/d/D28352.php> Martine Piguet, Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html>. Magyar irodalom: Lengyel Tamás: Klapka György emlékiratai és emigrációs működése. (Pázmány Péter Tudományegyetem budapest történeti szemináriumának kiadványai) Bethlen Ny., Bp. 1936. 113. Szénássy Zoltán: Klapka György. Kossuth Kiadó, Bp. 1977. 129. Borsi-Kálmán Béla: Klapka György, Genf és a románok 1867–1868. 89–172. In: A kompromisszumok embere. Tanulmányok Klapka György tábornok (1820–1892) életéből. Előszó: Csetri Elek. Kriterion, Bukarest–Kolozsvár 2000. 234. Farkas Katalin szerint Fazy volt az összekötő láncszem Klapka és Cavour között, akik 1856-ban a krími háborút lezáró párizsi békekonferencián ismerkedtek meg egymással. Farkas Katalin: Magyar függetlenségi törekvések 1859–1867. A Csáky-Komáromy-féle szervezkedés. doktori disszertáció. E disszertáció része a Századokban megjelent 2006. évi tanulmány: A Magyar Nemzeti Igazgatóság magyarországi kapcsolatai 1859–1862. 637.

⁹¹ Károlyi E.: i. m. 6.

⁹² Laforet, Georg: Föderalismus und Gesellschaftsordnung. Umriss einer Philosophie des Föderalismus. (Abendland Reihe 8.) Naumann, Augsburg 1947. 102. Lang, Kaspar : Die Philosophie des Föderalismus. Versuch einer ethisch fundierten Staatsphilosophie

Ami Károlyi röpiratában a horvát közjogi kérdés rendezési tervét illeti, érdemes felidézni az emigráció ezzel kapcsolatos állásfoglalásait is. Kossuth kutahyai koncepciójának beemelését azért tartom indokoltnak, mert a Spira György által elemzett kossuthi alkotmánytervekkel kapcsolatos következtetések⁹³ Károlyi röpiratának jelentőségét is más megvilágításba helyezhetik. A Magyar Királyság és a Horvát Királyság közjogi kapcsolatának történeti megítélése, föderalizmus szempontú megközelítése más Magyarországon és más Horvátországban. Míg Magyarországon a történészek egy csoportja úgy véli, hogy a két ország közötti közjogi kérdés nem képezi a föderalizációs problematika részét,⁹⁴ addig horvát történészek egy másik csoportja a horvát föderációs elképzelések sokféleségére hívja fel a figyelmet.⁹⁵

A horvát föderatív alternatívák az illír mozgalom kezdete óta foglalkoztatták a horvát és magyar politikai közéletet, az úgynevezett horvát kérdés az 1840-es évek óta állítja kihívás elé a politikusokat. A horvát átalakítási elképzelések három csoportba sorolhatók: 1. a Habsburg Monarchia átalakítása szövetségi állammá, 2. a délszláv népek egyesítése egy szövetségi államban, 3. a délszlávok föderatív egyesítése a Monarchián belül. Ezen elképzelések egyik első programjaként tekinthető — Garašanin 1844-ben született Načertanije tervét itt most mellőzve — a Háromegy Királyság létrehozása, vagyis Horvátország egyesítése Szlavóniával és Dalmáciával. A föderalizmus programja 1867-ig része a Horvát Nemzeti Párt programjának.⁹⁶ Nemcsak a történészek, hanem a horvát kortársak egy része is — példaként lehet említeni a Nemzeti Liberális Párt sajtóját — a Magyar Királysággal kötött uniót a föderalizmus felé történő átmenetnek tekintette a történeti és a természeti jog vegyítése alapján.

Magyarországon más szempontok mentén, de többféleképpen vélekedtek a közjogi helyzetről. A magyar politikai elit általában elismerte, hogy Horvátország külön politikai nemzet a területi autonómia jogával. Mások — az 1848 előtti közjogi vitához hasonlóan — elvitatták az államjogot és az autonómiát.⁹⁷ 1861-ben — mint korábban utaltam rá — a horvát követek nem kaptak meghívót

der Verantwortung. (Zürcher Beiträge zur Rechtswissenschaft Neue Folge 368.) Schulthess, Zürich 1971. 10–14.

⁹³ Spira György: Kossuth és alkotmányterve. Csokonai Kiadóvállalat, Debrecen 1989. 89.

⁹⁴ Gergely A.: Ungarische Föderationsprojekte i. m. 35–41.

⁹⁵ Gross, Mirjana: Föderationspläne bei den Kroaten: Habsburgermonarchie oder Jugoslawien? In: Friedenssicherung in Südosteuropa. Föderationsprojekte und Allianzen seit dem Beginn der nationalen Eigenstaatlichkeit. Erns Habermann zum 80. Geburtstag Bernath, Mathias – Nehring, Karl (hg.): (Südosteuropa-Studien Heft 34.) Hieronymus Verlag, München 1985. 99–116.

⁹⁶ Gross, M.: Föderationspläne i. m. 100–106.

⁹⁷ Katus L.: A magyar politikai vezetőréteg a délszláv kérdéstről i. m. 166–167.

a magyar országgyűlésre. A helyzet akkori kiélezettségét az a két körülmény is mutatja, hogy az osztrák császár a magyar országgyűlés megnyitását követően két héttel megnyitja a horvát országgyűlést, a Magyar Királyság részét képező, de a horvátok által követelt Muraköz és Fiume helyzete pedig katonai konfliktus tárgya. Deák Ferenc 1861. március 24-én a Pesti Naplóban megjelent cikke hasonló értelemben, mint 1848-ban Batthyány Lajos, kilátásba helyezte a magyarok készségét arra vonatkozóan, elfogadják Horvátország döntését arról, elszakadnak vagy maradnak a perszonálunióban.⁹⁸

Az emigráció elképzelései a horvát kérdés rendezéséről elvi és gyakorlati különbségeket is felmutattak. Közismert, hogy Teleki László már az 1849. május 14-én Kossuthnak írt és a föderációs elképzelését részletező levélben úgy fogalmaz, hogy a „corpus jurisből valamit áldozni kell” és nem csak Horvátországra nézve.⁹⁹ Ezen álláspontját 1860-ban is képviselte. A kossuthi emigrációs iratok között fennmaradt Klapka-levél azt bizonyítja, hogy 1861 májusában maga Klapka is sürgette általában a nemzetiségi kérdés mielőbbi megoldását és a mindenáron megkötendő szövetséget a horvátokkal, ahogy fogalmazott, még a legnagyobb áldozatok árán is. Kossuth ebbéli nyilatkozatainak értékelése már összetettebb dolog, itt elsődlegesen a Spira György által részletesen elemzett kutahyai alkotmányterv történetére hagyatkozom, ebből is kiemelve a horvát rendezés nézeteit.

Úgy gondolom, hogy Károlyi röpirata a következő három értelmezési lehetőséget hordozza magában. Elsőként és — eddigi tudásom szerint — talán egyedülként kínálja fel mint aktív magyar politikus a föderatív állami struktúra lehetőségét a horvát-magyar közjogi kapcsolatban. Korábban utaltam az elutasító magyar politikai közvéleményre. Másodikként Károlyi munkájában annak a Teleki László által már 1850-ben megfogalmazott meggyőződésnek a nyomai fedezhetők fel, amely politikai elvek és taktikák, nem pedig konkrét átalakítási tervek mentén építkezik.¹⁰⁰ Véleményem szerint ennek az elvi álláspontnak, e szellemi-

⁹⁸ A horvát-magyar viszony alakulásáról még: *Szabad Gy.*: Forradalom és kiegyezés i. m. 395–402.

⁹⁹ A levelet többek között közli: *Spira György*: A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon. Kossuth Könyvkiadó Bp., 1980. 216.

¹⁰⁰ „Ami a nemzetiségek iránti véleményedet illeti: ...Én úgy hiszem, hogy míg száműzöttek vagyunk elveket ugyan mondhatunk ki, de konstitúciókat nehezen adhatunk. Nem jobb volna-e ehelyett azt mondanunk, hogy az egész kérdést a népek akaratától függesztjük föl? S kijelentenünk, hogy mihelyt a zsarnokság ellen fölléphetünk, és ahol fölléphetünk, akkor, és ott azonnal konstituanteot hívunk össze, mellyhez, minden nemzetiségi különbség nélkül, népszám szerint, a maguk függetlenségét kivívni akaró kerületek követeket küldjenek, és aztán mindent ezen kontituante-ra bízunk, még azon nyelv elhatározását is mellyet a konstituanteon beszélni kelljen. Így egészséges elvet mondunk ki, mellyet elleneinknek megtámadni lehetetlen leend, ha csak nem akarják magokat szabadság ellenségeinek bevallani.”

ség felvállalásának tudható be, hogy nem nyilatkozik az 1848 előtti helyzet törvényi továbbfejlesztésének konkrétumairól.¹⁰¹ Harmadsorban pedig, mivel a széles magyar közvélemény számára — Spira György kutatásai alapján — Kossuth Lajos alkotmányában a horvátokkal kapcsolatos álláspont nem válhatott ismertté, Károlyi azon kevesek egyikének tekinthető, aki az emigráció konföderális alapú elképzeléseit ezzel a röpiratával közvetítette, megkockáztatom továbbá, hogy néhány ponton tovább is lépett a belső föderális átalakítás lehetőségének irányába, amit Kossuth Lajos majd az 1862. évi Dunai Szövetség-kon koncepcióban fog képviselni.

Köztudott, hogy Kossuth Lajos Giuseppe Mazzini — maga is egy konföderációs terv¹⁰² megalkotója — ösztönzésére készítette el első alkotmánytervét 1851 áprilisában Kutahyában. Az eredetileg francia nyelvű kéziratról Teleki és társai is kaptak egy magyar nyelvre lefordított példányt. Spira György szerint 1851 és 1943 között minimum tizenegy alkalommal jelent meg a munka, elsőként angol nyelven 1851. november 25-én a *The Daily News* hasábjain. Irányi Dániel javaslatainak hatására 1859 folyamán Kossuth bevonta tervébe a Horvátországgal, Erdéllyel és a Vajdasággal kapcsolatos rendezési elképzeléseit, mielőtt azonban Irányi a készülő történeti munkájába beillesztette volna az elképzelést, Kossuth egy 1859. április 26-i levél útján megfogalmazott kérésének megfelelően kihagyta a francia politikát súlyos kritika alá vett részt, valamint a horvát, erdélyi és vajdasági elképzeléseket. Egy Kossuth által Telekinek írott levél bizonyítja, hogy 1860 februárjának folyamán e rövidített változatot titkos úton Magyarországra is eljuttatták. Ezt a rövidített változatot fordította olasz nyelvre Türr István, magyar nyelvre pedig Kozma Imre, mindketten 1860-ban.¹⁰³

Ebből kiindulva talán nem túlzás azt állítani, hogy a magyar politikai közvélemény magyar nyelven nem értesülhetett a Horvátországgal kapcsolatos emigrációs elképzelésekről. Így nem válhatott ismertté Kossuth Lajos a nemzetiségi kérdés megoldására tett országszerkezeti javaslata, ami opcionális lehetőségként fogalmazza meg mind a csak külső veszély elhárítására szolgáló confoederatio-t, mind pedig az Éjszak-Amerikai Szövetséget létrehozó, szuverén tagállamokból álló föderatív struktúrát. Az opciók ellenére Kossuth az első, laza szövetségi kapcsolatot javasolja Horvátország és Magyarország között: „*Annyi személyes,*

Teleki László levele Kossuth Lajoshoz a nemzetiségi kérdés és általában a követendő taktika tárgyában. 1850. augusztus 16. In: *Kemény G. G.*: Teleki László válogatott munkái i. m. 58–62. idézet helye 60.

¹⁰¹ *Szabad Gy.*: Forradalom és kiegyezés i. m. 396. Itt két kritikai elemet említ Károlyi röpiratából: 1. Károlyi nem képviseli a Kossuth által elképzelhetőnek tartott elszakadás lehetőségét. 2. A törvényhozásra vonatkozóan nem hoz konkrét javaslatokat.

¹⁰² Alpesi Konföderációjának magja Svájc, tagjai Szavója, Tirol, Karintia, Krajna, Tessin azonban Itáliához tartozott volna. Az alpesi régió svájciasítását képzelte el. *Altermatt, U.*: Die Schweiz in Europa i. m. 22.

¹⁰³ *Spira Gy.*: Kossuth és alkotmányterve i. m. 7–19.

családi s birtoki érdekközösség mellett, mennyi a hatszáz éves kapcsolat mellett kifejlődött, s a jövő biztosságát is kellő figyelembe véve, nem fognak-e horvát atyáinkfiai érdekeikről legjobban gondoskodni, ha a nemzetiségüket, nemzeti állásukat s nemzeti önkormányzatukat tökéletesen biztosító s a velünk kapcsolatot csakis confoederationalis alapra fektető első javaslat mellett maradnak? azt higgadt megfontolásukra és szabad elítélésükre kívánom bízni.”¹⁰⁴ Kossuth egyéb megnyilatkozásai és az 1870-es évek emigrációs iratainak összeállítása alapján Spira György úgy véli, hogy Kossuth azért hagyta ki e nézeteit, mert mély meggyőződése szerint a föderalizmus meggyengülést hozott volna magával.¹⁰⁵ Kossuth és Károlyi horvát közjogi elképzelésében a különbséget a föderális kapcsolat mélységének különböző megítélésében vélem megtalálni.

A nyelvi rendezés svájci mintái

Összehasonlítva Polit–Desančić és Károlyi gróf elképzeléseit a községi, vármegyei és országos szintű nyelvhasználatra vonatkozóan alapvető eltérésekre nem bukkanunk. Országos és diplomatikai nyelv a magyar, többségi nyelvválasztási lehetőség vármegyei és községi szinten, röviden így foglalhatók össze a nézetek. A nyelvi problematika rendezésénél alkalmazható területiális elv mindkettőjükénél kitapintható, ugyanakkor mindketten más-más mintát követnek. Polit–Desančić a „többségi elvű arrondációt”, tehát a homogenizáltabb vármegyék létrehozását proponálta, míg Károlyi gróf a történeti vármegyei határok respektálása mellett a protestáns egyházszervezet szerinti belső „zonális felosztásban” látta a megoldást.

Érdekes módon Svájc mindkét tekintetben modellt kínált, bár ennek recepciója sem a magyarországi, erdélyi és horvátországi magyar, sem a nem magyar nemzetiségi képviselőknél nem ragadható meg.¹⁰⁶ A svájci nemzetiségek kantonok közötti megoszlására ugyanis egyszerre igaz az az állítás, hogy a) a nemzetiségek jól körülhatárolható tömbökben élnek, b) egyes kantonokban vegyesen él együtt több nemzetiség. Svájc abszolút többségű nemzete a német a kantonok nagy részében valóban homogén tömböt képez, e kantonok többsége hivatalos nyelvként a németet alkalmazza. A francia-német és az olasz-német nyelvhatárokon azonban nyelvhatárok és kantonhatárok nem esnek egybe. Mind Eötvös

¹⁰⁴ A könnyebb áttekinthetőség miatt idézés: Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény. Pajkossy Gábor Szerk. Osiris Kiadó, Bp. 2006. 400.

¹⁰⁵ Spira Gy.: Kossuth és alkotmányterve i. m. 32.

¹⁰⁶ Meyer, Karl: Die mehrsprachige Schweiz. Geschichtliche Voraussetzungen des eidgenössischen Sprachfriedens. Fretz und Wasmuth, Zürich 1939. 32. Hegnauer, Cyril: Das Sprachenrecht der Schweiz. (Studien zur Staatslehre und Rechtsphilosophie 3.) Schulthess, Zürich 1947. 319. Schläpfer, Robert: Die viersprachige Schweiz. Beziger, Zürich 1983. 355.

József nyelvi antitézise, mind pedig Polit–Desančić nyelvi mintája valós történeti tapasztalatból merít. A nemzetiségi egyenjogúsítás problematikájának megoldási kulcsa azonban a svájci történeti tapasztalatok alapján nem éppen a nyelvhasználat törvényi szabályozásában rejlik, miként erre Eötvös is utalt.

A három nagy európai nemzet kontakzónáiban élő Svájcban köztudottan a többnyelvű identitás évszázados hagyomány. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a nyelvhasználatokban azonos hangsúlyok érvényesültek volna. 1513-tól a tizenhárom esküszövetségi kanton egy német nyelvű entitás. A középkori Német-római Császárság leggazdagabb dél-német, rajnai területei kezdik meg a 15-16. század fordulójától a területi különállásuk kialakítását. A másnyelvű területek csatlakozása (Zugewandte Orte) nem egyenrangú pozíciót jelentett és ugyanez vonatkozott a kondomíniumban kezelt területekre (Gemeine Herrschaften) is. A rendi konföderált Svájc kantonjainak és a beszélt nyelveknek az egyenjogúságát a Napóleon által kikényszerített centrális felépítésű Helvét Köztársaság valósította meg 1798-ban. Az érmék ekkor még latin feliratúak, a hadsereg vezényleti nyelve elméletben még a német, a hatóságok pedig a többség nyelvén kommunikáltak egymással. A helyzet viszont azt diktálta, hogy egyre több nyelvre fordították le a parlamenti jegyzőkönyveket, a többnyelvűség elvének elfogadása pedig 1798. október 25-én rendeleti úton is megtörtént. A francia uralom tette csak lehetővé, hogy a francia és olasz nyelvű területek létrehozzák immár a többiekkel egyenjogú kantonjaikat.

1848-ig a hatalmi változások természetesen kihatottak a nyelvhasználatra is, a mediáció korának (1803-1813) gyűlései többnyelvűek, a restauráció korában (1815-1830) újra a német vált dominánssá, de a kantonális gyűlések kétnyelvűek voltak, a regenerációban (1831-1848) pedig a nyelvhasználati kérdés „továbbra sem” játszott politikai szerepet. Ebben a korszakban az egyetlen kétnyelvű kanton Wallis a németet és franciát használta hivatali nyelvként, az egyetlen nyelvi paragrafus pedig Bernben született a francia nyelv egyenjogúsítására. A nyelvpolitika 1830 és 1880 között másodrangú szereppel bírt az egyházpolitika és a föderalizmus után.¹⁰⁷

A svájci nyelvi problematika súlytalanságát az 1848. évi szövetségi államot létrehozó alkotmány is tükrözi. Az előkészítő tárgyalások folyamán a téma nincs napirenden, csak a vitában döntenek a 109. paragrafus tartalmáról, amit a vegyes rendelkezések közé utalnak.¹⁰⁸

¹⁰⁷ *Im Hof, Ulrich: Mythos Schweiz. Identität – Nation – Geschichte. Verlag Neue Zürcher Zeitung, Zürich 1991. A többnyelvűség nyomairól a svájci történelemben: 144–151. és Altermatt, U.: Die Schweiz in Europa i. m. 121–134.*

¹⁰⁸ „Die drei Hauptsprachen der Schweiz, die deutsche, französische und italienische, sind die Nationalsprachen der Schweiz.” Az 1848. évi alkotmány teljes szövege Kley, A.: *Verfassungsgeschichte* i. m. 368–377.

Az elfogadás hátterében az a waadtföldi javaslat állt, miszerint nem fogják követelni a szövetségi gyűlések jegyzőkönyveinek háromnyelvű kiadását, aminek költsége egyébként a szövetségi államot terhelte. E javaslat elfogadásának eredményeképpen vették be az alkotmányba a három országos nemzetet, három országos nyelvet rögzítő paragrafust. A kantonális és községi szintű nyelvhasználat a kantonok hatáskörében maradt, a teljes oktatási és kulturális autonómia keretében. 1848-ban így két rendezőelv pragmatikus kombinációja érvényesült: 1. egyéni nyelvszabadság szövetségi szinten, 2. hivatali és oktatási nyelv meghatározásának kantonális, kollektív joga.

Mind Károlyi protestáns egyházkerületek mentén történő „zonális felosztása”, mind pedig Kossuth evangélikus egyházszervezeti „democratiai organisatio”-ja az egyházi autonómia keretében rendezné a községi és megyei szintű nyelvhasználatot. A két elképzelés sok pontban hasonló elvet követ a nyelvközösség mint vallásközösség ápolására. Károlyinak az az érvelése, miszerint Svájc nem a nyelvi sokszínűsége elsősorban, hanem az azon felülemelkedő, a patriotizmusra alapozó nemzetegységre hozható fel példaként, teljes mértékben megegyezik Kossuth azonos okfejtésével.¹⁰⁹ E megoldások a többségi elvű megyei „arrondáció” politi elképzelésével szemben is alternatívát állítanak.

Kutatásaim egyik célja többek között az volt, hogy érzékeltetni próbáljam, vajon a magyar országgyűlések vitáiba bekerültek-e a svájci nyelvi minta mellett vagy elleni érvelések. Átolvasva Károlyi gróf 1861. évi országgyűlési beszédeit, ennek nyomaira nem bukkantam. Hasonló eredményre vezetett Szalay László beszédének áttekintése is, aki viszont köztudottan érdeklődést mutatott a svájci nyelvi sajátosságok iránt. Miután Svájcban töltött emigrációs évei során megismerkedett Alexander Flegler német történésszel, 1861-ben tőle kért segítséget és azt szerette volna megtudni, milyen módon alkalmazzák a nyelveket a svájci szövetségi gyűlésekben, a kantonok nagytanácsaiban és a szövetségi tanácsban.¹¹⁰ Bármi volt is az oka, Szalay ebbéli tudását nem használta fel és az 1861. május 16-án elmondott országgyűlési beszédében minta nélkül úgy nyilatkozott nyelvügyben, hogy azok használatára minden Magyarországon lakó népesség számára minél tágasabb teret kíván nyitni, „*csak az ország egysége ne menjen veszendőbe*”.¹¹¹

A svájci nyelvi minták következetes taglalása és bevitele az országgyűlési politikai viták színterére csak 1867 után válik megragadhatóvá. Ennek egyik első

¹⁰⁹ Nyelvegység még nem képez nemzetegységet, a nyelvkülönbség nem akadályoz nemzetegységet érvelés svájci példája és a területiális elvű arrondációval szemben ajánlott evangélikus egyházi szervezet működésére a kutahyai alkotmánytervből: Pajkossy G.: Szöveggyűjtemény i. m. 388–389.

¹¹⁰ *Flegler Sándor*: Szalay László és munkái. Ford.: ifj. Szinnyei József. Franklin-Társulat, Bp. 1878. 266.

¹¹¹ Szalay László beszéde 1861. május 16. Képviselőházi Napló 1865. IX. kötet 133.

példáját nyújtja Svetozar Miletic 1868. évi országgyűlési felszólalása.¹¹² Polit-Desančićhoz hasonlóan ő is kritikával illeti a genetikai nemzetiség és a politikai nemzetség fogalmának véleményük szerint helytelen magyar használatát. Az általa hivatkozásként említett svájci alkotmány három országos nemzetet és három országos nyelvet ismer el a német nemzettől külön államiságban élő Svájcban. Ez kitűnő példát nyújt arra, hogy egy többnemzetiségű állam semelyik genetikai nemzet nevét nem viseli, hanem egy semleges geográfiai elnevezést használ. Függetlenül azonban ettől elismeri, hogy a magyar nyelvet megilleti az államnyelv funkció, vármegyei és közigazgatási szinten viszont azt javasolja, hogy a svájci kantonok többségének mintája alapján a többség által beszélt nyelv váljon hivatali nyelvvé. Ugyanis az egyenjogúság sérül ott, ahol az államhatalom elveszi az alsóbb közigazgatási szintektől a szabad nyelvhasználat jogát.

A magyar képviselők által az ország szétdarabolása miatti félelemből elutasított megyei kikerekítés esetében arra a svájci történelmi tapasztalatra hívta fel a figyelmet, miszerint az alkotmányos szabadság erősebb kötelék az anyanemzet-tel történő egyesüléssel szemben, hiszen a svájci kantonok nagyobb, szinte félállami szuverenitással bírtak, mégsem kívántak csatlakozni sem Németországhoz, sem Olaszországhoz vagy éppen Franciaországhoz. A politit öt országos nemzetiséggel szemben Miletic hat országos nemzetiségről beszél, aminek kapcsán elismeri, hogy a svájci három országos nyelv mintájára hat országos nyelv használata problematikus lehet. Úgy gondolja azonban, hogy a municípiumokban és a bíróságokon a többnemzetiségű megyék esetében három nyelven működtethető a közigazgatás és igazságszolgáltatás. A svájci szövetségi szintű nyelvhasználat tapasztalatát vetítette vissza az az elképzelés, mely: a „központi nyelvet”, a megyei többségi nyelvet és a „jelentékeny kisebbség” nyelvét mint három hivatali nyelvet javasolta a megyei nyelvhasználatban.¹¹³

Összegzés

A tanulmány középpontjába állított Mihailo Polit-Desančić magyarországi szerb történész–politikus által felvázolt „Hungária” és gróf Károlyi Ede által elképzelt föderált Hunnia egy-egy fiatal, politikai pályájának kezdetén álló, szabadelvűségében azonos szellemiséget valló politikus elképzeléseként értékelhető. Az első esetben a koncepció fő elemeit az öt országos nemzetiség egyenjogúsága, a többnemzetiségű megyék többségi elvű kikerekítése, minisztériumi nemzetiségi kancellárok és a magyar országgyűlés által megszabott alkotmányos kompetenciák képezik. A második esetben kiemelendő a föderalizmus mint eszme megismertetésének felvállalása, a föderális állami struktúra javaslata a

¹¹² Képviselőházi Napló 1865. IX. kötet 1868. november 26. 75–88.

¹¹³ Uo. 78–85.

Horvátország és Magyarország közötti közjogi viszony rendezésére, az 1849. évi nemzetiségi határozatok szellemiségének gyakorlatba történő átültetése és a magyarországi nemzetiségek számára a belső föderális átalakulás hosszú távon történő felajánlása.

Polit–Desančić számára modellértékkel bír egyfelől a homogén nemzetiségű, egy hivatali nyelvet használó, erős szuverenitással rendelkező kantonok mintája a magyar megyei rendszerre vonatkozó átalakítási elképzelésében, másfelől a több országos nemzetiséget valló szövetségi állam mintája a Magyar Királyságon belüli nemzetiségi egyenjogúsítás megteremtésében. Ugyanakkor antitézis-ként fogható fel a svájci szövetségi szintű három országos nyelv, hiszen elfogadja a magyar nyelv szupremáciáját diplomatikai, törvényhozási szinten. A kis-számú, de létező két-háromnyelvű, nyelvhatárok által kettévágott kantonok szintén nem kínálnak modellt számára a megyei szintű többnyelvűség biztosítására.

Károlyi Ede a német eszmeként elismert, a szövetségi állami struktúrát Európában először Svájcban megvalósító föderalizmust egyedülálló módon mind eszmeként, mind alkalmazható politikai gyakorlatként modellnek tartja. Úgy vélem, hogy azon kevesek közé tartozik az aktívan politizáló magyar liberális arisztokrácián belül, akik alkalmazhatónak vélik a föderális állami struktúrát a Horvát és a Magyar Királyság duális állami berendezkedésében. Ami a svájci nyelvi sokszínűséget illeti, bár nem tekinthető esetében antitézisnek, a föderalizmus és patriotizmus egységteremtő jellegzetessége fontosságát tekintve előbbre való. A nyelvközösség ápolására — teljes összhangban Kossuth nézeteivel — a protestáns vallásközösségek szervezete nyújt mintát.

Mindketten lényegét tekintve respektálják a magyar történeti jogot, ami abban is megragadható, hogy a szövetségi állam fontos elemeként értékelt szuverenitás-megosztás módja, a föderális állam másik fontos intézménye a szövetségi gyűlés egyik elképzelés részét sem képezi. Ilyen tartalmú koncepciók többnyire a konföderált Svájc mintáját alkalmazó,¹¹⁴ jobbra európai emigráns csoportok elképzelései között bukkannak fel. Kossuth Lajos kutahyai terve még óvatosan

¹¹⁴ Példaként Balcescu Miklós által felvázolt, az 1850 januárjában Londonban tartott emigráns találkozón ismertetett Dunai Egyesült Államok terve említhető. Ezen a találkozón a magyar-román-délszláv együttműködést már az 1840-es évek óta szorgalmazó Czartoryski lengyel herceg illetve Klapka György, Pulszky Ferenc és Teleki László is részt vettek. A terv lényegi elemei: a központi szövetségi gyűlésbe mindhárom nemzet 50–50 főt delegál testületileg. Ülésezés felváltva a három állam fővárosában. A használható nyelvek a francia, német vagy latin. A három miniszterből álló szövetségi kormány kompetenciái: hadügy, külügy, kereskedelem. *Mérei Gy.*: Föderációs tervek i. m. 29., *Berindei, Dan*: Die Idee der Völkerunion bei Nicolae Balcescu. In: Friedenssicherung in Südosteuropa. Föderationsprojekte und Allianzen seit dem Beginn der nationalen Eigenstaatlichkeit. Erns Habermann zum 80. Geburtstag (Südosteuropa-Studien Heft 34.) Bernath, Mathias – Nehring, Karl (hg.) Hieronymus Verlag, München 1985. 71–84.

bánik a svájci példákra történő konkrét hivatkozásokkal, kivételt az ország katonai rendszere esetében tesz: „*Ami már ennek folytán a fegyveres erőt illeti: fő vonásaiban a sweici rendszert ajánlom.*”¹¹⁵ Tíz évvel későbbi Dunai Szövetség koncepciója azonban már említés nélkül is óhatatlanul a svájci szövetségi állam működésének néhány gyakorlati elemét, tapasztalatát is megjelenítette. A szövetségi tanács kompetenciáinak meghatározása, a Pesten, Bukarestben, Zágrábban és Belgrádban váltakozva székelő szövetségi hatóságok működési mechanizmusa és a szövetségi hatóság elnökének kiválasztási módja felveti a svájci modellszerűség lehetőségét.¹¹⁶

Föderalizmus és centralizmus egymásnak feszülése a 19. századi alkotmányos állami változások kísérő jelensége. Johann Caspar Bluntschli 1849-ben úgy értékelte az előző évi svájci szövetségi alkotmány által létrehozott pillanatnyi hatalmi egyensúlyt föderalizmus és centralizmus között, mint ahol a föderatív szisztéma továbbra is a szövetség alapját képezi, még akkor is, ha nem teljesen mentes a nemzeti egységállam bizonyos elemeitől. Az 1860-as évek folyamán egyre többen — köztük Eötvös József — kezdik elismerni, „hogya a világ nagy lépésekkel a föderatív elv általános alkalmazásának megy elébe.”¹¹⁷ Föderalizmus és centralizmus 19. századi magyarországi „párharcának” a magyar politikai gondolkodók publicisztikai munkássága alapján történő vizsgálata egy másik tanulmány tárgyát fogja képezni.

¹¹⁵ Pajkossy G.: Szöveggyűjtemény i. m. 397.

¹¹⁶ Pajkossy G.: Szöveggyűjtemény i. m. 435.

¹¹⁷ Idézi: Szarka L.: A föderalizmus alternatívája i. m. 23.